

Міністерство аграрної політики України

**Брацлавський агроекономічний коледж
Вінницького державного аграрного університету**

Конспект самостійного вивчення

з навчальної дисципліни

“Економіка підприємства”

Студента _____

2009 р.

Зміст

Тема 1. Вступ. Підприємство як об'єкт господарювання.....	5
1. Поняття підприємства.....	5
Тема 2. Земельні ресурси та їх використання.....	8
1. Земельний кодекс. Право власності на землю. Земельні реформи та її етапи. Оренда землі.....	8
Тема 3. Трудові ресурси та продуктивність праці.....	13
1. Ринок праці та особливості його функціонування.....	13
2. Вплив працевзабезпеченості та якісного складу працівників на ефективність виробництва.....	14
Тема 4. Матеріально-технічна база аграрних підприємств.....	16
1. Матеріально технічна база та ефективність його використання. Показники і шляхи політика використання.....	16
2. Види транспорту. Показники його використання.....	19
Тема 5. Основні засоби, необоротні активи та інвестиції аграрних підприємств.....	21
1. Поняття виробничої потужності. Шляхи поліпшення використання.....	21
2. Ринок засобів виробництва. Поняття і види нематеріальних активів і право на користування землею, право на винахід, товарні знаки, авторські права (патенти,свідоцтва, ліцензії, тощо).....	22
Тема 6. Оборотні засоби (оборотні активи) підприємства.....	26
1. Необхідність функціонування оборотних засобів. Основні напрями поліпшення використання оборотних засобів.....	26
Тема 7. Інфраструктура сільськогосподарського виробництва.....	28
1. Роль і завдання розвитку соціальної інфраструктури. Інфраструктура у сфері матеріально-технічного забезпечення і обслуговування виробничого продовольчого комплексу.....	28
Тема 8. Витрати виробництва і собівартість.....	31
1. Шляхи і резерви зниження собівартості продукції.....	31
Тема 9. Економічні результати та ефективність діяльності підприємства.....	33
1. Методика визначення ефективності зооветеринарних та інших заходів у сільському господарстві.....	33
2. Основні шляхи підвищення рентабельності продукції.....	33
Тема 10 . Інтенсифікація і НТП.....	35
1. Суть і основні напрями НТП. Основні напрями інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.....	35
Тема 11. Розширене відтворення і нагромадження в аграрних підприємствах.....	38
1. Роль земельної ренти, амортизаційних відрахувань, кредитів у розширеному відтворені. Особливості формування різних ринків основних видів сільськогосподарської продукції.....	38

Тема 12. Спеціалізація, конкуренція та інтеграційні процеси у сільськогосподарському виробництві.....	41
1. Суть концентрації виробництва. Поєднання великих і дрібних господарств в умовах багатокладної економіки. Поняття про кооперування у сільському господарстві, їх значення	41
2. Агропромислова інтеграція. Форми агропромислових формувань у сферах виробництва і переробки продукції та їх економічна ефективність.....	44
Тема 13. Економіка галузей сільського господарства.....	46
1. Економіка виробництва плодів, ягід	46
2. Економіка олійного під комплексу АПК	48
3. Економіка свинарства. Економіка вівчарства і птахівництва	49
4. Економіка галузей бджільництва, рибництва, звірівництва.....	56

Тема 1. Вступ. Підприємство як об'єкт господарювання

1. Поняття підприємства

В ході реформування на базі колективних сільськогосподарських підприємств створено 15,8 тис. агроформувань ринкового типу, в тому числі 3607 приватних підприємств (22,9%), 7579 господарських товариств (48%), 2137 сільськогосподарських виробничих кооперативів (13,5%), 269 обслуговуючих кооперативів (1,7%) та 449 інших формувань (2,9%); 43 тисячі фермерських господарств.

Будь-яке суспільство для забезпечення нормального (достатньо комфортного) рівня своєї життєдіяльності здійснює безліч видів конкретної праці. З цією метою люди створюють певні організації (трудові колективи), які спільно виконують ту чи ту місію (реалізують програму або мету) і діють на основі певних правил і процедур. Проте мета й характер діяльності таких численних організацій різні. За цією ознакою їх можна розподілити на дві групи: підприємницькі (комерційні), що функціонують і розвиваються за рахунок власних коштів, і непідприємницькі (некомерційні), існування яких забезпечується бюджетним фінансуванням держави. Організації з підприємницьким характером діяльності називають підприємствами.

Підприємство — це організаційно відокремлена та економічно самостійна основна (первинна) ланка виробничої сфери народного господарства, що виготовляє продукцію (виконує роботу або надає платні послуги).

Кожне підприємство має історично сформовану конкретну назву — завод, фабрика, шахта, електростанція, майстерня, ательє тощо; може включати кілька виробничих одиниць — заводів або фабрик (комбінат, виробниче об'єднання). У більшості країн з розвинутою ринковою економікою такі виробничі одиниці називають фірмами. Під словом «фірма» розуміють підприємства, що здійснюють господарську діяльність у галузях промисловості, будівництва, сільського господарства, транспорту, торгівлі тощо з метою одержання кінцевого фінансового результату — прибутку. Кожна з них визначає для себе певне фірмове найменування, під яким її записують до державного реєстру своєї країни. Фірмове найменування, як правило, включає ім'я та прізвище одного чи кількох власників фірми, відображає характер її діяльності, правовий статус та форму господарювання. В окремих країнах досить поширені більш конкретні найменування фірм. Наприклад, в Англії вони мають назву компаній, у США — корпорацій, країнах континентальної Європи — товариств.

Важливо знати, що кожне підприємство або фірма і юридичною особою, має замкнуту систему обліку та звітності, самостійний баланс, розрахунковий рахунок у банку, печатку з власною назвою, а також товарний знак (марку) у вигляді певного терміна, символу, малюнка або комбінації таких. Фірмовий знак (марка) слугує для ідентифікації товарів або послуг продуцента

(продавця) та їх відокремлення на ринку від продукції (послуг) конкурентів.

Для ефективного господарювання істотним є визначення цілей створення та функціонування підприємства (фірми). Генеральну (головну) мету підприємства, тобто чітко окреслену причину його існування, у світовій економіці заведено називати місією. Здебільшого місією сучасного підприємства (фірми) вважають виробництво продукції (послуг) для задоволення потреб ринку та одержання максимально можливого прибутку.

Цілі підприємства (фірми) мають бути чітко сформульовані для кожного виду його (її) діяльності, що є важливим для суб'єкта господарювання, котрий прагне спостерігати й вимірювати результати цієї діяльності.

Варто також знати, що цілі підприємства (фірми) будуть значущою частиною стратегічного планування у тому раїі, коли їх не лише правильно сформульовано та ефективно систематизовано, а й достатньо про них інформовано весь персонал і відпрацьовано дійову систему стимулювання їхнього здійснення.

У практиці господарювання кожне підприємство (фірма), що є складною виробничо-економічною системою, Ідійсню багато конкретних видів діяльності, котрі ш отакою спорідненості можна об'єднати в окремі головні напрями:

- вивчення ринку товарів;
- інноваційна діяльність;
- виробнича діяльність;
- комерційна діяльність;
- післяпродажний сервіс;
- економічна діяльність;
- соціальна діяльність.

До інтегрованого напрямку, що охоплює багато конкретних видів, належить **економічна діяльність** підприємства (фірми). Зокрема, вона включає: стратегічне та поточне планування, облік і звітність, ціноутворення, систему оплати праці, ресурсне забезпечення виробництва, зовнішньоекономічну та фінансову діяльність тощо. Цей напрям є визначальним для оцінки й регулювання всіх елементів системи господарювання на підприємстві. Зміст окремих видів економічної діяльності підприємств (фірми) детальніше буде висвітлено у відповідних розділах цього підручника.

Непересічне значення має **соціальна діяльність**, оскільки вона істотно впливає на ефективність усіх інших напрямів і конкретних видів діяльності (інноваційної, виробничої, комерційної, економічної), результативність яких безпосередньо залежить від рівня професійної підготовки й компетентності всіх категорій працівників, дійовості застосовуваного мотиваційного механізму, постійно підтримуваних на належному рівні умов праці та життя трудового колективу. Тому ефективне управління персоналом має бути пріоритетним і найважливішим напрямом діяльності кожного підприємства (фірми) за умов соціально орієнтованої ринкової економіки.

Основними законодавчими актами, які регулюють діяльність підприємств в Україні, є закони України: «Про власність», «Про підприємництво в Україні» та ін.

Зокрема, Закон України «Про підприємства в Україні» визначає види та організаційні форми підприємства, правила їх створення, реєстрації, реорганізації та ліквідації, механізм здійснення підприємницької діяльності в умовах переходу до ринкової економіки. Цим законом визначені рівні правові умови для діяльності підприємств незалежно від організаційної форми та форми власності на майно; він спрямований на забезпечення самостійності підприємств, визначає їх права і відповідальність за результати своєї господарської діяльності, регулює відносини підприємств з іншими суб'єктами господарювання, органами державного управління та ін.

Статут підприємства — це зібрання обов'язкових правил, що регулюють його взаємовідносини з іншими суб'єктами господарювання, а також індивідуальну діяльність.

У ньому зазначається точна назва підприємства, його місцезнаходження, форма власності, вид діяльності, місія функціонування та основні цілі, органи управління, порядок реорганізації і ліквідації та ін.

Зміст статуту не повинен суперечити положенням законодавчих актів, що регулюють діяльність підприємства.

Аграрне підприємство — це юридична особа, основним видом діяльності якої є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації якої становить не менше 50 відсотків загальної суми виручки.

В умовах ринкової економіки підприємство може ефективно працювати на принципах економічної незалежності у виборі видів діяльності та ринків збуту своєї продукції, партнерів (постачальників, споживачів, страхових компаній, банків та ін.), найму працівників і встановлення ціни.

Підприємства працюють в умовах конкуренції, яка є необхідною властивістю ринкової економіки. Конкуренція між підприємствами ведеться насамперед за споживача, тобто за завоювання, розширення й утримання своєї позиції на ринку.

Для ефективної роботи підприємств та інших учасників ринку їм необхідно забезпечувати автономність дій, тобто відповідну незалежність у діяльності, здійснюваній у власних інтересах.

Тема 2. Земельні ресурси та їх використання

1. Земельний кодекс. Право власності на землю. Земельні реформи та її етапи. Оренда землі

Земельний кодекс України прийнятий 25 жовтня 2001 року. Він складається з десяти розділів, 37 глав та 212 статей. Це основне земельне законодавство. Завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, раціонального використання та охорони земель.

Основними принципами земельного законодавства є:

- поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва;
- забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави;
- невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпоряджання землею, крім випадків, передбачених законом;
- забезпечення раціонального використання та охорони земель;
- забезпечення гарантій прав на землю;
- пріоритету вимог екологічної безпеки.

Згідно зі статтею 78 Земельного кодексу право власності на землю — це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками. Воно набувається та реалізується на підставі Конституції України, цього кодексу, а також інших законів, що видаються відповідно до них. Земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності.

Суб'єктами права власності на землю є:

- громадяни та юридичні особи — на землі приватної власності;
- територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування,
- на землі комунальної власності;
- держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади,
- на землі державної власності. Право постійного користування земельною ділянкою
 - це право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку.

Право оренди земельної ділянки — це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності.

Поняття земельних відносин охоплює широке коло питань економічного (виробничого) і правового характеру. В основі земельних відносин лежить

категорія власності на землю.

Земельні відносини — це суспільні відносини з приводу володіння, користування, розпорядження і управління землею на державному, господарському і внутрішньогосподарському рівнях як об'єктом господарювання, так і засобами виробництва у сільському господарстві.

Земельна реформа — це комплекс правових, економічних, технічних і організаційних заходів, здійснення яких забезпечує удосконалення земельних відносин, перехід до нового земельного ладу, що відповідає характеру регульованої, соціально орієнтованої ринкової економіки країни. Вона є складовою частиною економічної реформи. Об'єктом земельної реформи охоплено всі землі України. Завдання реформи полягає в перерозподілі земель з одночасною передачею їх у приватну власність. Земельна реформа відіграє провідну роль у формуванні і розвитку аграрної політики на сучасному етапі, яка передбачає докорінну перебудову земельних відносин, спрямовану на роздержавлення земель, зміну землевласників і форм господарювання. Земельна реформа пропонує створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, раціонального використання та охорони земель.

Ринкові відносини у землекористуванні можуть бути декретовані одноразовим актом. Процес їх становлення повинен здійснюватися шляхом поетапної трансформації власності на землю. Етапом розвитку земельної реформи стали положення Указів Президента України від 10 листопада 1994 року «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» та від 8 серпня 1995 року «Про порядок паювання земель, переданих у власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» а також Закону України «Про оренду земель» від 6 жовтня 1998 року, якими визначено механізм здійснення земельної реформи. Земельним кодексом України та іншими законодавчими актами передбачено: роздержавлення земель; безоплатну передачу земель у колективну власність для виробництва сільськогосподарської продукції на добровільних засадах; розробку методики і проведення грошової оцінки земель; поділ земель, які передано у колективну власність, на земельні частки (паї); видачу сертифіката на право приватної власності на земельну частку (пай); надання права власникам добровільно створювати на базі належних їм земельних ділянок різні види сільськогосподарських підприємств; включення вартісної (грошової) оцінки земель в обіг аграрного капіталу. Єдина державна землевпорядна служба здійснює контроль за дотриманням земельного законодавства під час проведення земельної реформи.

Земельна частка (пай) являє собою частку землі, визначену у результаті поділу земель, переданих у колективну власність, серед членів сільськогосподарського підприємства. Право на земельну частку мають члени сільськогосподарських підприємств, в тому числі пенсіонери, які раніше працювали в них і залишаються членами підприємств, відповідно до списку, що додається до Державного акта на право колективної власності на землю.

При паюванні вартість і розміри в умовних кадастрових гектарах земельних часток (паїв) усіх членів підприємства є рівними. Вартість земельної частки (паю) для кожного підприємства визначається, виходячи з грошової оцінки переданих у колективну власність сільськогосподарських угідь, що обчислюється за методикою грошової оцінки земель, затвердженою Кабінетом Міністрів України, та кількості осіб, які мають право на земельну частку (пай).

Розміри земельної частки (паю) в умовних кадастрових гектарах визначаються виходячи з вартості земельної частки (паю) та середньої грошової оцінки одного гектара сільськогосподарських угідь для даного підприємства. Наприклад, загальна кількість осіб, які мають право на одержання паю, 300, земельна ділянка, що підлягає паюванню 1836 га сільськогосподарських угідь. Звідси середній розмір земельної частки (паю) 6,12 га (1836:300). Цей показник характерний для Харківської області. Грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь на 01.01.2003 р. у Харківській області — 8556 грн. Отже, грошова оцінка земельної частки (паю) становитиме 52 362,72 грн (8556 • 6,12).

Право на земельну частку засвідчує спеціальний документ — **земельний сертифікат**, який видається кожному члену підприємства. Він містить відомості про вартість та розміри земельної ділянки в умовних гектарах. У разі виходу власника земельної частки (паю) з сільськогосподарського підприємства за його заявою здійснюється відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) в установленому порядку і видається державний акт на право при питної власності на цю земельну ділянку. Після видачі громадянину державного акта на право приватної власності на земельну ділянку сертифікат повертається до районної державної адміністрації.

Державний акт — це документ, який засвідчує, що особа, якій його видано, є повноправним власником земельної частки (паю). Державні акти на право приватної власності на землю видає і реєструє відповідна місцева рада. Цей документ визначає розмір, місцеположення межі ділянки і містить її схему. Право на одержання державного акта мають усі власники земельних сертифікатів.

В умовах ринкової економіки набуває розвитку **земельний ринок**, тобто сфера товарного обміну, в якій земля виступає товаром. Він є регулятором перерозподілу земель і переходу прав власності від одного землевласника до іншого, всі фактори виробництва, включаючи землю, мають функціонувати в єдиному ринковому середовищі. Під земельним ринком насамперед слід розуміти визначення вартості землі і визнання її капіталом нарівні з іншими засобами виробництва та фінансовим капіталом.

На перших етапах розвитку земельного ринку цілком виправданим є запровадження внутрішньогосподарського обороту земельних часток (паїв) шляхом відчуження їх в межах одного трудового колективу або самому підприємству для створення нових господарських формувань на базі приватної власності на земельні і майнові паї, передачі у спадщину без права зміни їх цільового використання. У перспективі земельний ринок набуватиме

розвитку у міру вдосконалення земельного законодавства.

Згідно з Земельним кодексом України земельні ділянки, які належать громадянам та юридичним особам на праві власності, можуть передаватися у заставу. Заставодержателем земельної ділянки можуть бути лише банки, які відповідають вимогам, установленим законами України.

З метою формування джерел коштів для фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних з господарюванням на землях гіршої якості, ведення земельного кадастру, здійснення землеустрою, проведення земельної реформи та розвитку інфраструктури населених пунктів, запроваджується плата за землю.

Власники та користувачі земельних ділянок сплачують земельний податок.

Земельний податок — обов'язковий платіж, що справляється з власників землі та землекористувачів, крім орендарів, за використання земельних ділянок. Відповідно до Закону України «Про плату за землю» земельний податок встановлюється окремо за землі сільськогосподарського і несільськогосподарського призначення. Ставки земельного податку встановлюються Верховною Радою України. Його розмір не залежить від результатів господарської діяльності власників землі, землекористувачів і встановлюється у вигляді платежів за одиницю земельної площі з розрахунку на рік. Підставою для нарахування земельного податку є дані земельного кадастру.

Власники землі та землекористувачі сплачують земельний податок з дня виникнення прав власності або користування земельною ділянкою. У разі припинення цих прав земельний податок сплачується за фактичний період перебування землі у власності або користуванні у поточному році. Відповідно до Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» з 1 січня 1999 року в системі оподаткування сільськогосподарських товаровиробників земельний податок є складовою частиною **фіксованого сільськогосподарського податку**, який встановлюється у відсотках від грошової оцінки земельної ділянки у таких розмірах: для ріллі, сіножатей та пасовищ — 0,5%; для багаторічних насаджень — 0,3%.

Платники податку, що здійснюють свою господарську діяльність у гірських зонах та на поліських територіях, сплачують податок за такими ставками: для ріллі, сіножатей і пасовищ — 0,3%; для багаторічних насаджень — 0,1%.

Платникам фіксованого податку надано право вибору сплати податку в грошовій формі або (та) у вигляді поставок сільськогосподарської продукції. Належна до сплати сума фіксованого сільськогосподарського податку визначається платником податку, виходячи із ставок податку, площі сільськогосподарських угідь та їх грошової оцінки.

Загальною економічною основою будь-якого суспільства є земельна рента і орендна плата.

Земельна рента — це дохід, не пов'язаний з підприємницькою діяльністю, це частина додаткового продукту, який створюється сільськогосподарським виробником, що господарює на землі.

В сільському господарстві у процесі виробництва беруть участь природні процеси і біологічні фактори. У зв'язку з цим у сільському господарстві, крім суспільних факторів, слід розрізняти такі природні фактори, як кліматичні умови, хімічний і механічний склад землі, біологічні та інші чинники. Залежно від них одна й та сама кількість і якість праці може бути представлена в більшій або меншій кількості продуктів, споживчих вартостей.

Якою б великою не була роль природних факторів, сільськогосподарський продукт створюється працею людей. Тому провідна роль у розвитку сільськогосподарського виробництва завжди належить економічним факторам. Це положення має особливе значення для з'ясування рентних відносин у сільському господарстві.

Незалежно від форми власності на землю утворюється **диференційна рента**. Першою природною умовою існування диференційної ренти є відмінності у природній родючості землі, а також місцезнаходження земельних ділянок щодо ринку (місць реалізації продукції). Розвиток науки і техніки, широке використання їх досягнень у сільському господарстві впливають на ці відмінності, проте повністю усунути їх неможливо.

Господарства, розміщені на кращих землях, створюють додатковий чистий дохід. Цього останнього позбавлені господарства, що знаходяться на гірших землях.

Орендна плата — це платіж, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою. На сучасному етапі оренда сільськогосподарських земель дає змогу створити оптимальні за розміром сільськогосподарські підприємства ринкового типу та поліпшити матеріальний стан орендодавців, зокрема пенсіонерів.

Розмір, форма і строки внесення орендної плати встановлюються за угодою сторін у договорі оренди.

Договір оренди землі — це угода сторін про взаємні зобов'язання, відповідно до яких орендодавець за плату передає орендареві у володіння і користування земельну ділянку для господарського використання на обумовлений договором строк. Договір укладається в письмовій формі, має план (схему) земельної ділянки і посвідчується нотаріально. Термін договору оренди земельної ділянки визначається за погодженням сторін, але не більше як на 50 років.

Договір містить такі складові: предмет договору, строк його дії, умови, на яких він складається, порядок внесення до нього змін і доповнень та припинення його чинності, розмір, види орендної плати, права, обов'язки і відповідальність сторін.

Орендна плата може здійснюватись у грошовій, натуральній, відробітковій та змішаній формах. Строки видачі орендної плати встановлюються за погодженням сторін.

Тема 3. Трудові ресурси та продуктивність праці

1. Ринок праці та особливості його функціонування

Ринок праці — це система суспільних відносин, пов'язаних з наймом і пропозицією праці, тобто з її купівлею і продажем; це також економічний простір — сфера працевлаштування, в якій взаємодіють покупці і продавці праці; і це механізм, що забезпечує узгодження ціни і умов праці між роботодавцями і найманими працівниками та регулює її попит та пропозицію. Ринок праці не вичерпується відносинами по працевлаштуванню безробітних та заповненню вакансій, а охоплює всю сферу найманої праці, об'єктом політики ринку праці повинне бути широке коло трудових відносин і все економічно активне населення. Сюди відносяться проблеми оплати і умов праці, обсягу та інтенсивності виконуваної роботи, стабілізації і гарантій зайнятості, трудової мотивації, підготовки і перепідготовки робочої сили.

Головними складовими частинами ринку праці є сукупна пропозиція, що охоплює все економічно активне населення, і сукупний попит, що визначається загальною потребою економіки у найманій робочій силі. Вони складають сукупний ринок праці, або ринок праці в широкому розумінні. Основин частина сукупного попиту та сукупної пропозиції задоволені, що забезпечує працівників роботою, а робочі місця — працівниками та створює умови для функціонування економіки.

Невід'ємною характеристикою цивілізованого ринку праці, показником його розвиненості й критерієм дієвості є багатофункціональна і високоефективна інфраструктура, що включає державні і недержавні заклади сприяння зайнятості, кадрові служби підприємств і фірм, громадські організації фонди, нормативно-правове середовище, які забезпечують взаємодію між попитом і пропозицією праці.

Різноманітність пропонованих трудових послуг і робочих місць породжує сегментацію ринку праці, тобто поділ робочих місць і працівників за об'єднуючими ознаками на відносно стійкі і замкнуті сектори, які обмежують мобільність робочої сили своїми кордонами. Різними сегментами ринку праці є первинний і вторинний ринки, ринки окремих професій, особливих категорій працівників, тіньові неформальні ринки.

Ринок робочої сили являє собою систему економічних відносин між його суб'єктами з приводу купівлі-продажу трудових послуг, які пропонуються найманими працівниками за цінами, що складаються під впливом співвідношення попиту і пропозиції.

Попит робочої сили — платоспроможна потреба роботодавців у трудових послугах працівників певних професій і кваліфікацій.

Пропозиція — різноманітність і якість трудових послуг, що підлягають реалізації. В Україні регулювання зайнятості населення здійснюється

Законом України «Про зайнятість населення». Відповідно до нього створена спеціальна служба, яка займається пошуком робочих місць і працевлаштуванням та регулює процеси зайнятості на території держави, веде професійну підготовку і перепідготовку кадрів, виплачує допомогу тимчасово незайнятому населенню, допомагає з перенаселенням.

Державна служба зайнятості має центри зайнятості в містах і районах, інспекції. Матеріальною основою діяльності державної служби зайнятості є Державний фонд сприяння зайнятості населення.

Останнім часом спостерігається тенденція до зниження рівня безробіття. Так, за повідомленнями Державного комітету статистики, у жовтні 2003 року офіційний рівень безробіття її Україні знизився на 0,1 відсоткового пункту до 3,4%. Станом на 1 листопада 2003 року в Державній службі зайнятості було зареєстровано 966 тис. безробітних, які становлять 3,4 % працездатного населення України.

На підприємствах України незалежно від форм власності і господарювання трудові відносини регулюються згідно з чинним законодавством Генеральною і галузевими угодами та колективними договорами. Одним з основних законодавчих актів є Закон України «Про оплату праці». Цей закон визначає економічні правові та організаційні засади оплати праці працівників, які перебувають у трудових відносинах, на підставі трудового договору з підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та господарювання, а також окремими громадянами та сфери державного і договірною регулювання оплати праці, і спрямований на забезпечення відтворювальної та стимулюючої функції заробітної плати.

2. Вплив працевлаштуваності та якісного складу працівників на ефективність виробництва

Ефективність сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від рівня забезпеченості його трудовими ресурсами, рівномірним і раціональним їх використанням.

Для визначення рівня забезпеченості ними господарств необхідно знати дві величини: потенційний запас праці, виражений у цілорічних працівниках, і потребу в робочій силі.

Порівняння річного потенційного запасу праці з річною потребою в робочій силі прийнято називати балансом праці.

Показниками, що характеризують ефективність використання трудових ресурсів, є:

1. Коефіцієнт залучення трудових ресурсів у суспільне виробництво — відношення кількості працівників, які фактично брали участь у процесі суспільного виробництва до загальної їх чисельності в господарстві.

2. Коефіцієнт використання трудових ресурсів — відношення кількості відпрацьованих протягом року люд.-днів до можливого фонду робочого часу.

Для характеристики річного фонду робочого часу можуть використовуватись два показники — номінальний і реальний. Номінальний розраховують як різницю між календарним фондом робочого часу Γ вихідними, святковими, а також днями трудової відпустки. Він становить в середньому 285—290 днів. Реальний фонд робочого часу менший від номінального на кількість неробочих днів, пов'язаних з хворобами, погодними та іншими умовами. Це фактично можливий робочий час — у середньому він дорівнює близько 265 днів.

3. Коефіцієнт використання робочого часу дня — відношення відпрацьованого робочого часу за зміну (день) до встановленого робочого часу зміни (дня).

4. Загальний коефіцієнт використання робочого часу, який визначають як добуток коефіцієнта використання робочого часу дня (зміни) і коефіцієнта використання трудових ресурсів протягом року.

Найважливішою властивістю праці є її продуктивність, рівень якої характеризує ефективність використання трудових ресурсів. Продуктивність праці як економічна категорія відображає взаємозв'язок між обсягом виробництва продукції і відповідними затратами праці.

Продуктивність праці — це здатність конкретної праці створювати певну кількість продукції за одиницю робочого часу. Продуктивність праці підвищується, якщо збільшується виробництво продукції на одиницю робочого часу або зменшуються затрати праці на одиницю вироблених продуктів.

Тема 4. Матеріально-технічна база аграрних підприємств

1. Матеріально технічна база та ефективність його використання. Показники і шляхи політика використання.

У період переходу до ринкових відносин в аграрному секторі України великого значення набуває ефективне використання уже створеного виробничого потенціалу, л зміцнення та вдосконалення матеріально-технічної бази. Матеріально-технічна база являє собою сукупність речових елементів та енергії, за допомогою яких люди створюють продукцію. Вона включає: землю, іригаційні, осушувальні та інші меліоративні системи, трактори, комбайни, автомобілі, двигуни та інші засоби механізації і електрифікації сільськогосподарського виробництва; засоби хімізації; робочу і продуктивну худобу, виробничі будівлі і промислові споруди, багаторічні насадження; насіння, корми; виробничий і господарський реманент.

Усі ці складові матеріально-технічної бази — засоби і предмети праці, які використовуються в сільськогосподарському виробництві. Основними з них є механічні засоби праці, які становлять матеріальну основу збільшення виробництва продукції і підвищення продуктивності праці.

Важлива роль у зміцненні матеріально-технічної бази господарств належить землі. Підвищення її родючості є основою збільшення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва. Структура матеріально-технічної бази сільського господарства вдосконалюватиметься, зокрема у напрямі збільшення використання високопродуктивних сортів рослин і порід тварин, мінеральних і органічних добрив, високопоживних кормів і кормових добавок тощо.

Матеріально-технічна база сільського господарства має речові і структурні особливості, зумовлені відмінностями в технології виробництва, різним поєднанням природних і технічних факторів.

1. Найважливішою складовою частиною матеріально-технічної бази є земля — головний засіб сільськогосподарського виробництва. За рівнем економічної родючості вона неоднакова, тому й витрати на виробництво одиниці продукції різні. На сучасному етапі основною проблемою, від розв'язання якої залежить подальший розвиток сільського господарства, є підвищення родючості земельних угідь. Лише за цих умов можна забезпечити ефективне використання інших засобів виробництва в сільському господарстві, зокрема машин і обладнання, виробничих приміщень і споруд, продуктивної худоби і кормів, насіння і добрив.

2. Матеріально-технічна база сільського господарства значно залежить від природних умов і характеризується зональними особливостями сільськогосподарського виробництва.

3. Матеріально-технічна база сільського господарства формується і

розвивається з урахуванням сезонного характеру виробництва. У зв'язку з цим значна кількість сільськогосподарських машин і знарядь використовується протягом нетривалого періоду, створюються відповідні запаси насіння, кормів та інших засобів. Це потребує додаткових витрат і впливає на ефективність використання матеріально-технічних засобів.

4. Невід'ємною складовою частиною матеріально-технічної бази сільського господарства є живі організми — продуктивна і робоча худоба, молодняк тварин, птиця, багаторічні насадження тощо. В сільськогосподарському виробництві тісно переплітаються економічні і біологічні процеси.

5. Складовою частиною матеріально-технічної бази є засоби виробництва, які створюються безпосередньо в сільському господарстві (продуктивна худоба, корми, насіння, органічні добрива).

Важливим резервом економії енергоресурсів є підвищення рівня якості продукції. Оскільки для виробництва продукції вищої якості, як правило, необхідні додаткові витрати енергії, то вони мають бути компенсовані зекономленою енергією за рахунок зменшення питомих її витрат (з урахуванням підвищення якості).

Окрім того, важливо оптимізувати склад машинно-тракторного парку шляхом вибору такого варіанта застосування технічних засобів, щоб енергомісткість виробництва аграрної продукції була найменшою. Нездатність машини (комплексу машин) виконувати технологічні операції в межах оптимальних термінів може розглядатися як додаткові витрати енергоресурсів.

Якщо чаміпаоранки плоскорізним обробітком при вирощуванні I і кукурудзи на силос підвищує врожайність на 4,5 ц/га, то енергомісткість виробництва 1 т зеленої маси за рахунок цього та скорочення прямих енерговитрат зменшується на 0,2 кг на у.п.; на 100-гектарній площі цієї культури може бути заощаджено 400 — 500 кг дизельного пального.

У складі енергетичних ресурсів важливе місце займає електрична енергія. Використання електроенергії характеризують такі показники, як електрооснащеність і електроозброєність. Електрооснащеність показує кількість електроенергії з розрахунку на 100 га ріллі і визначається відношенням кількості електроенергії, спожитої на виробничі потреби, до площі ріллі.

Електроозброєність характеризує кількість електроенергії у розрахунку до одного середньорічного працівника й визначається відношенням кількості електроенергії, спожитої на виробничі потреби, до середньорічної чисельності працівників.

Однією із складових частин матеріально-технічної бази сільського господарства є засоби механізації виробничих процесів. Сільськогосподарські машини і знаряддя як механічні засоби праці є одним з основних елементів продуктивних сил сільського господарства. Механізація сільськогосподарського виробництва ґрунтується на застосуванні машин і знарядь у виробничому процесі.

Механізація сільського господарства — це процес заміни ручної праці машинною, окремих машин — системою машин, а також впровадження їх автоматизованих систем. Механізація сільського господарства є об'єктивним і закономірним процесом удосконалення його матеріально-технічної бази на основі розвитку продуктивних сил.

Механізація сільського господарства в своєму розвитку проходить три стадії: часткова механізація; комплексна механізація; автоматизована система машин. За часткової механізації окремі виробничі процеси механізовані, а решта виконується ручним способом. Комплексна механізація передбачає виконання всіх процесів механічними засобами при збереженні ручного управління машинами. При використанні автоматизованої системи машин усі виробничі процеси виконуються, регулюються і контролюються за допомогою автоматичних пристроїв і відповідних програм. Автоматизація сільськогосподарського виробництва найбільш широко застосовується на птахофабриках та інших великих тваринницьких комплексах.

З розвитком матеріально-технічної бази зростають обсяги використання сільськогосподарської техніки, поліпшується її якість. Сільське господарство оснащується дедалі досконалішою технікою, хоча темпи цього процесу не відповідають сучасним вимогам. Матеріально-технічна база агропромислового комплексу потребує якісної перебудови для забезпечення комплексної механізації і автоматизації виробничих процесів.

Основними машинами сільське господарство забезпечене лише на 48—66 %. Крім того, відсутність необхідних коштів на закупівлю запасних частин не дозволяє виконувати потрібний обсяг ремонту наявної техніки, а тому готовність тракторів до відповідних сезонів польових робіт зменшилася в цей період з 92 до 66%, зернозбиральних комбайнів — з 84 до 49%. З технічних причин не використовується четверта частина тракторів і комбайнів. Близько 90% техніки, що залишилася в господарствах, відпрацювала по одному й більше нормативних строків експлуатації. Внаслідок зношеності за період з 1990 по 2002 роки списано понад 198 тис. тракторів, близько 46 тис. зернозбиральних комбайнів, десятки тисяч одиниць іншої сільськогосподарської техніки. На зміну списаної техніки за останні п'ять років сільськогосподарськими підприємствами придбано лише 9700 тракторів, 3900 зернозбиральних комбайнів.

Динаміка забезпеченості сільського господарства розвинутих країн Європи, Канади та США тракторами і комбайнами свідчить про те, що їх кількість тут досягла оптимальної потреби. За останні двадцять років вона залишається незмінною у розрахунку на одиницю земельної площі й навіть дещо зменшується в абсолютному значенні.

Виробництво продукції рослинництва складається з багатьох робочих процесів (комплексів операцій). Тому фізичні гектари всіх операцій також переводять в умовні еталонні гектари і рівень механізації в рослинництві визначають за аналогічною формулою.

Існує дві альтернативи: купівля нової чи уживаної техніки та придбання техніки або її оренда.

Порівняння переваг і витрат між придбанням нової та уживаної техніки зводиться до визначення обсягу річних витрат на її експлуатацію на одиницю роботи і до оцінки можливостей забезпечення надійності останньої.

Рішення на користь техніки, яка була у використанні, може бути прийняте тоді, коли обмежені можливості одержання кредиту і високі процентні ставки на нього, а обслуговуючий персонал підприємства або сам фермер мають необхідну кваліфікацію для її використання.

У процесі господарської діяльності перед аграрними підприємствами постає проблема: купувати техніку (нову або уживану) чи її орендувати. Перевагу оренді надають, коли: 1) підприємству необхідно виконати певну разову роботу або щорічні невеликі за обсягом роботи, для яких потрібна спеціалізована техніка, а її купівля економічно недоцільна через надто високі постійні витрати на одиницю виконуваних робіт (амортизація, податок на майно тощо); 2) підприємство намагається розширити масштаби виробництва, але має обмежені можливості одержання кредитів; 3) встановились високі процентні ставки на кредити; 4) наявні сприятливі умови оренди.

2. Види транспорту. Показники його використання

Транспортне забезпечення — один з виробничих підрозділів сільськогосподарських підприємств, яке значною мірою впливає на ефективність сільськогосподарського виробництва. Значення і роль транспорту в ньому визначається передусім тим, що переміщення вантажів при виробництві продукції є невід'ємною частиною загального технологічного процесу в рослинництві і тваринництві.

Транспорт забезпечує тісний зв'язок між різними галузями матеріального виробництва, між підприємствами однієї й тієї самої галузі, а також всередині самих підприємств. Він є однією з найважливіших умов здійснення процесу виробництва та надходження виробленого продукту у сферу споживання, здійснюючи перевезення засобів праці та робочої сили, транспорт бере безпосередню участь у виробництві сільськогосподарської продукції. Від правильної організації перевезень, озброєності підприємств досконалими транспортними засобами значною мірою залежить своєчасне виконання сільськогосподарських робіт, а також зростання продуктивності праці і зниження собівартості продукції.

Уся сукупність транспортних операцій на підприємстві здійснюється за допомогою трьох взаємопов'язаних видів транспорту. Зовнішній транспорт забезпечує зв'язок підприємства з приймальними пунктами транспорту загального користування (залізничними станціями, водними та аеропортами), а також зі складами місцевих контрагентів. Міжцеховий транспорт використовується для перевезення вантажів на території підприємства (між цехами, службами, складами). Внутрішньоцеховий транспорт виконує транспортні операції в межах окремого цеху. Він у свою чергу поділяється на

загальноцеховий (перевезення вантажів міжцеховими складами, дільницями, технологічними лініями) і міжопераційний (зв'язок між окремими робочими місцями). Управління ним здійснюють керівники відповідних цехів.

Вибір видів транспортних засобів залежить від обсягів перевезень, габаритів і фізико-хімічних властивостей вантажів, відстані та напрямків їхнього переміщення. Розрахунки необхідної кількості транспортних засобів кожного виду здійснюється з урахуванням добового обсягу перевезень вантажів, вантажопідйомності транспортних засобів і кількості рейсів за добу.

Для визначення окремих техніко-економічних показників роботи автотранспорту використовують такі поняття, як автомобіле-дні перебування в господарстві, автомобіле-дні в роботі, середньоспискова кількість автомобілів і їхня вантажопідйомність.

Автомобіле-дні перебування в господарстві розраховують підсумовуванням усіх календарних днів перебування кожного вантажного автомобіля в підприємстві протягом року, а автомобіле-дні в роботі — підсумовуванням днів їхньої роботи. Діленням автомобіле-днів перебування в господарстві на 365 визначають середньооблікову кількість автомобілів, а вантажопідйомність середньо-облікового автомобіля — діленням автомобіле-тонно-днів перебування в господарстві на 365.

Усі показники використання автотранспорту поділяються на три групи: інтенсивності, продуктивності і економічності. До показників інтенсивності належать:

- коефіцієнт використання автопарку, який визначають діленням автомобіле-днів перебування в господарстві на автомобіле-дні в роботі;
- середня технічна швидкість, яка є часткою від ділення загального пробігу на час перебування в русі;
- середня експлуатаційна швидкість, яка є часткою від ділення загального пробігу на час перебування автомобілів у наряді;
- середня відстань перевезень 1 т вантажу, яку розраховують діленням вантажообігу в тонно-кілометрах на загальну кількість перевезеного вантажу (в т);
- середньодобовий пробіг автомобіля (в км), який визначають діленням загального пробігу автомобілів на автомобіледні в роботі.

Тема 5. Основні засоби, необоротні активи та інвестиції аграрних підприємств

1. Поняття виробничої потужності. Шляхи поліпшення використання

Виробнича потужність підприємства характеризує максимально можливий річний обсяг випуску продукції (видобутку й переробки сировини або надання певних послуг) заздалегідь визначених номенклатури, асортименту та якості за умови найбільш повного використання прогресивної технології та організації виробництва.

Одиниці виміру виробничої потужності підприємств застосовуються різні, залежно від характеру виробництва та галузевої підпорядкованості. Загальне правило таке: виробнича потужність визначається в тих самих одиницях виміру, в яких планується та здійснюється облік продукції, що виготовляється (послуг, що надаються). Здебільшого це натуральні або умовно натуральні вимірники за видами продукції (послуг).

Для багатомономенклатурних виробництв потужність може визначатися також вартісним показником усього обсягу продукції (послуг). У паспорті такого підприємства потужність позначають двома вимірниками: у чисельнику — натуральні показники за видами продукції; у знаменнику — загальний вартісний (грошовий) показник.

На підприємствах окремих галузей (наприклад, цукрової та молочної промисловості) виробнича потужність характеризується кількістю сировини, що переробляється за добу.

Наука та практика господарювання виокремлюють три види потужності підприємства: проектну, поточну (фактично досягнуту), резервну. Проектною є потужність, яка визначається в процесі проектування, реконструкції (розширення) діючого або будівництва нового підприємства: вона вважається оптимальною, оскільки склад і структура устаткування відповідають структурі трудомісткості запроєктованої номенклатури продукції, і має бути досягнута протягом нормативного терміну її освоєння. Поточна (фактично досягнута) виробнича потужність визначається періодично у зв'язку зі зміною умов виробництва (номенклатури і структури трудомісткості продукції) або перевищенням проектних показників. При цьому обчислюють вхідну (на початок року), вихідну (на кінець року) та середньорічну потужність підприємства. Резервна потужність повинна формуватись і постійно існувати в певних галузях національної економіки: електроенергетиці і газовій промисловості — для покриття так званих пікових навантажень в електро- та газових мережах, надійного забезпечення енергоресурсами споживачів на період виконання ремонтно-аварійних робіт; харчовій індустрії — для переробки істотно збільшеного обсягу сільськогосподарської сировини, що швидко псується, у високоврожайні

роки; на транспорті — для перевезення збільшеної кількості пасажирів у літні місяці; в машинобудуванні та інших галузях — для підготовки виробництва та освоєння випуску нових видів устаткування (агрегатів, приладів) і конструкційних матеріалів тощо.

Величина виробничої потужності підприємства формується під впливом багатьох чинників. Головними з них є:

- номенклатура, асортимент та якість продукції, що виготовляється;
- кількість встановленого устаткування, розміри і склад виробничих площ, можливий фонд часу роботи устаткування та використання площ протягом року;
- прогресивні техніко-економічні норми продуктивності й використання устаткування, зняття продукції з виробничих площ, нормативи тривалості виробничого циклу та трудомісткості продукції, що виробляється (послуг, що надаються).

2. Ринок засобів виробництва. Поняття і види нематеріальних активів і право на користування землею, право на винахід, товарні знаки, авторські права (патенти, свідоцтва, ліцензії, тощо)

Нематеріальні ресурси, як і решта ресурсів, що застосовуються в діяльності підприємства, мають бути створені або придбані підприємством. Водночас нематеріальні ресурси відрізняються від матеріальних певними характеристиками, пов'язаними з їхньою природою і способами практичного використання. Наприклад, нові знання як результат творчої діяльності людини, по суті, є суспільним благом і ними може користуватися не лише якийсь один суб'єкт господарювання, а й решта. Виникає небезпека імітації, копіювання та використання цих знань безкоштовно. За таких обставин ніхто не наважиться вкладати кошти першим у створення нових знань. Тому й виникає необхідність захистити права власності автора. Отже, доступ до таких знань захищено правами, що самі по собі і є нематеріальними активами.

Якщо йдеться про нематеріальні активи рідкісні за своєю природою, то вони утворюються не в результаті вкладення коштів, а завдяки привласненню рідкості (наприклад, права на користування природними ресурса-*ми). Але і в цьому разі доступ до обмежених дефіцитних ресурсів також захищено відповідними правами.

Нематеріальні активи — це категорія, яка виникає внаслідок володіння правами на об'єкти інтелектуальної власності або на обмежені ресурси та їхнього використання в господарській діяльності з отриманням доходу. До складу нематеріальних активів включають:

- 1) права, що з'являються внаслідок володіння підприємством:

- патентами на винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- свідоцтвами на знаки для товарів і послуг, найменування місця походження товару, фірмове найменування;
- 2) права, що виникають унаслідок володіння підприємством об'єктами авторського права (твори науки, літератури, мистецтва, комп'ютерні програми, бази даних, топології інтегральних мікросхем) та суміжних прав (права виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення);
- 3) права на використання створених на підприємстві нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності (раціоналізаторських пропозицій, «ноу-хау», комерційних таємниць тощо);
- 4) права на користування земельними ділянками та природними ресурсами;
- 5) монополні права та привілеї на використання рідкісних ресурсів, включаючи ліцензії на здійснення певних видів діяльності;
- 6) організаційні витрати на створення підприємства;
- 7) права, що з'являються внаслідок укладених підприємством з іншими організаціями ліцензійних угод на використання об'єктів інтелектуальної власності.

Право власності на винаходи, корисні моделі та промислові зразки засвідчується патентами. Патентом називається виданий державним органом (патентним відомством) охоронний документ, який підтверджує право його власника на відповідний об'єкт промислової власності. Патент забезпечує його власнику:

- виключне право використовувати винахід (корисну модель, промисловий зразок) на свій розсуд;
- право забороняти третім особам використовувати винахід (корисну модель, промисловий зразок) без дозволу власника;
- можливість передавати на підставі договору право власності на винахід (корисну модель, промисловий зразок) будь-якій особі, яка стає правонаступницею власника патенту;
- право дати будь-якій особі дозвіл (видати ліцензію) на використання винаходу (корисної моделі, промислового зразка) на підставі ліцензійного договору;
- право подати до патентного відомства для офіційної публікації заяву про надання будь-якій особі дозволу на використання запатентованого винаходу (корисної моделі, промислового зразка).

Правова охорона знаків для товарів і послуг, зазначення походження товару та фірмового найменування здійснюється на підставі їхньої державної реєстрації. На зареєстрований знак для товарів і послуг (зазначення походження товару, фірмове найменування) видається свідоцтво, яке засвідчує його пріоритет.

Свідоцтво на знак для товарів і послуг та на фірмове найменування забезпечує його власнику: виключне право користуватися і розпоряджатися знаком на свій розсуд; право забороняти іншим особам використовувати знак

без дозволу власника; право дати будь-якій особі дозвіл (видати ліцензію) на використання знака на підставі ліцензійного договору. Власник такого свідоцтва має також право проставляти поряд зі знаком попереджувальне маркування, яке вказує на те, що цей знак зареєстровано в Україні.

«Ноу-хау», раціоналізаторські пропозиції, гудвіл, які є власністю підприємства, не мають спеціального правового захисту. Порядок їхнього захисту визначається керівництвом підприємства. За розголошення інформації про «ноу-хау» та комерційні таємниці передбачається сувора (аж до кримінальної) відповідальність.

Реалізація права власності на нематеріальні ресурси можлива або через їхнє використання самим власником, або наданням з його дозволу такого права іншій заінтересованій стороні. Така передача права використання здійснюється у формі ліцензійної угоди.

Ліцензією називається дозвіл використовувати технічне досягнення або інший нематеріальний ресурс протягом певного строку за обумовлену винагороду. Ліцензійна угода — це договір, згідно з яким власник винаходу, промислового зразка, корисної моделі тощо (ліцензіар) передає іншій стороні (ліцензіату) ліцензію на використання в певних межах своїх прав на патенти, «ноу-хау», товарні знаки тощо.

Передача права власності може бути застережена різними умовами щодо терміну та обсягу використання, повноти інформації, котра передається, тощо.

У практиці підприємницької діяльності все частіше виникають проблеми, пов'язані з оцінкою вартості нематеріальних активів. Названа оцінка, зокрема, необхідна за таких обставин:

- приватизація або відчуження нематеріальних активів державою;
- включення об'єктів інтелектуальної власності до статутного фонду;
- визначення майнових частин у статутному фонді за злиття або поділу організацій;
- оцінка та переоцінка нематеріальних активів з метою повного обліку всіх активів підприємства;
- розв'язання питань щодо купівлі (продажу) прав на об'єкти інтелектуальної власності;
- здійснення фінансової звітності підприємств;
- оцінка застави під отримуваний кредит;
- визначення збитків від порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності;
- організація франчайзингу тощо.

Специфіку нематеріальних активів як неуречевленої частини майна підприємства відображають особливості їхньої оцінки. Складність вартісної оцінки нематеріальних активів зумовлена:

- різноманітністю об'єктів інтелектуальної власності, кожний з яких за законом має бути оригінальним;
- різними способами їхньої появи на підприємстві;
- різними формами їхнього практичного використання на

підприємстві;

— імовірнісним характером отриманих результатів вартісної оцінки.

Використовувані на практиці підходи до оцінки вартості нематеріальних активів орієнтовано переважно на міжнародні стандарти оцінки майна (МСО). Ці стандарти були розроблені Міжнародним комітетом зі стандартів оцінки майна (ТІАУ5С) і набрали чинності з 1994 р.

Оцінка вартості нематеріальних активів проводиться в певній послідовності і включає такі етапи:

- обстеження нематеріальних активів;
- правова експертиза;
- з'ясування типу вартості, що визначається, і вибір відповідного методу (методів) оцінки вартості;
- формування інформаційної бази для проведення оцінки;
- розрахунки вартості нематеріальних активів за вибраними методами;
- підготовка звіту про оцінку.

За визначення вартості окремих об'єктів інтелектуальної власності та нематеріальних активів у цілому, так само, як і в процесі оцінки іншого майна підприємства, відповідно до міжнародних стандартів оцінки використовують три основні підходи: витратний, прибутковий (дохідний), ринковий. У межах кожного з цих підходів, у свою чергу, можна виділити кілька конкретних методів оцінки вартості нематеріальних активів.

Дуже поширеним на практиці є витратний підхід, який полягає у розрахунку витрат на відтворення нематеріальних активів.

Тема 6. Оборотні засоби (оборотні активи) підприємства

1. Необхідність функціонування оборотних засобів. Основні напрями поліпшення використання оборотних засобів.

Поряд з оборотними засобами існують фонди обігу, тобто ті, які функціонують у сфері обігу (реалізації продукції). Це готова продукція на складах підприємства; готова продукція, яка відвантажена і знаходиться в дорозі; грошові кошти на розрахунковому та інших рахунках; грошові кошти у незавершених розрахунках; готівка в касі.

Сукупність оборотних засобів та фондів обігу підприємства становлять його оборотні (або оборотні кошти). У структурі оборотних засобів оборотні засоби становлять 80—90%, а фонди обігу — 10—20%.

Джерелом формування оборотних засобів підприємства є власні і залучені засоби. До власних належать виділені підприємству при його утворенні кошти (якщо підприємства державні), статутні фонди недержавних підприємств а також поповнення цих фондів. Поповнення може відбуватися за рахунок прибутку підприємства, а також за рахунок залучення в оборот стійких пасивів.

Залученими оборотними засобами є кредити банків, якими покривається нестача власних оборотних засобів.

Теоретично для формування оборотних засобів достатньо одного джерела - надходження коштів від реалізації виробленої продукції. Однак у процесі діяльності сільськогосподарських підприємств така теоретична можливість, особливо протягом року, практично не реалізується. Відбувається це в силу об'єктивних причин, серед них головна — сезонність виробництва. Є й інші причини, які роблять формування оборотних засобів тільки за рахунок власних джерел або неможливим, або неефективним. Це передусім необхідність у певні періоди нагромадження готової продукції для її майбутньої реалізації партіями, потреба відволікання коштів у розрахунках, закладання виробленої продукції на зберігання з метою майбутньої реалізації, заготовлення сировини для переробки на підсобних підприємствах тощо. Тому джерела формування оборотних засобів можна класифікувати на:

- власні і прирівнені до них джерела оборотних засобів;
- позичені джерела оборотних засобів (позики банку і всі види кредиторської заборгованості).

Засоби підприємства, у тому числі й сільськогосподарські, знаходяться у постійному русі, здійснюють кругооборот, переходячи з грошових засобів у виробничі запаси, з виробничих запасів у незавершене виробництво, а незавершене виробництво у готову продукцію, з готової продукції в кошти у розрахунках, з коштів у розрахунках в грошові засоби. А через те, що процес виробництва здійснюється безперервно, то і кругооборот здійснюється безперервно, то кожний цикл постійно йде один за одним.

Загальні риси кругообороту засобів притаманні всім підприємствам, у тому числі сільськогосподарським. І все ж тут є свої певні особливості.

Предусім ці особливості пов'язані з тим, що в сільськогосподарському виробництві в процесі праці справу мають, як правило, з живими організмами, розвиток яких підпорядковано біологічним законам. У силу цього і проявляється одна з найсуттєвіших особливостей у функціонуванні оборотних засобів — коли кошти авансуються на порівняно тривалий час, який вимірюється в окремих випадках роками.

Особливість функціонування авансованих коштів у сільськогосподарському виробництві полягає не тільки в нерівномірності вкладення засобів у виробничий процес, а й у їхньому нарощуванні аж до заключної стадії кругообороту. Ця особливість породжує неоднакову тривалість закріплення різних частин авансованих коштів у кругообороті. Та частина коштів, яка вкладається у першій частині виробничого процесу, знаходиться в кругообороті більше часу, ніж та, яка вкладається наприкінці. І загальна закономірність тут така, що чим далі від початку виробничого періоду вноситься основна маса засобів, тим менше їх потрібно для підтримання нормального кругообороту.

Важливою особливістю в кругообороті коштів сільськогосподарських підприємств, яка також значно відрізняє його від інших галузей народного господарства, є своєрідне вивільнення авансованих коштів. Особливо це стосується такої галузі, як рослинництво. Адже в першому і другому кварталах року вихід продукції майже відсутній. В основному ж продукція надходить у третьому і четвертих кварталах. На частку цих кварталів припадає більше 90% надходжень їх загальнорічного обсягу від рослинництва.

Така особливість у кругообороті коштів сільськогосподарських підприємств накладає відбиток на всю їхню фінансово-господарську діяльність.

Для характеристики ефективності використання оборотних засобів у підприємствах застосовують систему показників:

- середньорічна вартість оборотних засобів;
- коефіцієнт оборотності оборотних засобів;
- тривалість одного обороту;
- коефіцієнт закріплення оборотних засобів;
- забезпеченість нормативами оборотних засобів.

Тема 7. Інфраструктура сільськогосподарського виробництва

1. Роль і завдання розвитку соціальної інфраструктури. Інфраструктура у сфері матеріально-технічного забезпечення і обслуговування виробничого продовольчого комплексу

На сучасному етапі розвитку економіки країни необхідно забезпечити пропорційний і збалансований розвиток комплексу аграрних і промислових галузей, їх інтеграцію.

Розвиток сільського господарства супроводжується виділенням з нього окремих виробництв. За цих умов підприємницька діяльність у галузі зосереджується на виробництві продукції, а її переробку та зберігання, обслуговування виробництва беруть на себе інші підприємницькі структури. Сільське господарство (рослинництво і тваринництво) є основною базовою ланкою продовольчих товарів і сировини для багатьох галузей промисловості.

Виникають об'єктивні умови для створення міцних, постійно відновлюваних міжгалузевих зв'язків між сільським господарством і сукупністю галузей, пов'язаних із ним технологічно і організаційно.

У межах окремих областей, зон і регіонів функціонують регіональні агропромислові комплекси (АПК), які охоплюють сільське господарство окремого регіону та галузі, що забезпечують ці комплекси засобами виробництва, надають виробничі послуги та переробляють, зберігають і доводять продукцію до споживача.

Більш масштабний процес — формування АПК країни, який являє собою економічну категорію.

АПК являє собою сукупність інтегрованих галузей народного господарства, об'єднаних спільною метою — забезпечити країну продовольством і сільськогосподарською сировиною.

В агропромисловому комплексі зосереджено майже п'яту частину основних виробничих фондів держави, зайнято 20% працездатного населення, формується дві третини роздрібного товарообігу і майже 2/5 валового суспільного продукту.

Функціонально галузевий склад АПК має три сфери матеріального виробництва та інфраструктуру (виробничу, ринкову, соціальну).

До першої сфери належать галузі, які забезпечують увесь комплекс засобами виробництва та надають послуги, включаючи ремонтні і меліоративні роботи, будівництво.

Друга сфера охоплює сільське господарство.

Третя сфера включає галузі, які здійснюють заготівлю, переробку, зберігання продукції сільського господарства й доведення її до споживача

(харчова, борошномельно-круп'яна, м'ясо-молочна, рибна промисловість, громадське харчування, галузі легкої промисловості).

Крім цих основних сфер, до АПК входять виробнича і соціальна інфраструктури у тій частині, що працює на потреби цього комплексу. Йдеться про транспорт, складське господарство, матеріально-технічне постачання, інженерні споруди, в тому числі іригаційні системи, заготівлю, зберігання сільськогосподарської продукції, інформаційне забезпечення, спеціалізовану торгівлю, ко-мунально-житлове господарство, культурне та медичне обслуговування тощо.

Доповнюючою ланкою АПК є наукові заклади та підготовка кваліфікованих кадрів для забезпечення його ефективного функціонування.

За виробничою ознакою до складу АПК входять 'продовольчий комплекс і Непродовольчий. Продовольчий комплекс — це сукупність галузей, пов'язаних з виробництвом продуктів харчування рослинного і тваринного походження. Крім того, до продовольчого комплексу (ПК) входять виробництва, що технологічно не належать до сільського господарства. Це — виробництво солі, мінеральних вод, вилов риби та ін.

До непродовольчого комплексу належать галузі, пов'язані з виробництвом товарів широкого вжитку із сировини рослинного і тваринного походження; галузі легкої промисловості, насамперед ті, які займаються первинною переробкою сільськогосподарської сировини. - Ці комплекси, » свою чергу, залежно від виду сировини, що використовується, поділяються на рослинницькі і тваринницькі підкомплекси.

Виробництво — це комплексний процес створення матеріальних благ, невід'ємною складовою якого є люди і взаємовідносини між ними. Тому кожне підприємство становить не лише складну виробничо-економічну, а й не менш складну соціальну систему. На результативність діяльності підприємства помітно впливають соціально-культурні чинники зовнішнього середовища. Тому сучасні підприємства об'єктивно мусять спрямовувати певну частину своїх зусиль і ресурсів на вирішення як внутрішніх, так і зовнішніх проблем соціального характеру.

Соціальні потреби працівників підприємства охоплюють широке коло питань: поліпшення умов праці та охорони здоров'я, побуту працівників і членів їх сімей, соціально-культурного обслуговування. Забезпечення соціальних потреб трудових колективів здійснюється сукупністю певних підрозділів соціальної інфраструктури підприємства, до складу яких можуть входити:

- їдальні, кафе, буфети;
- лікарні, поліклініки, медпункти.

Утримання всієї можливої (необхідної) сукупності об'єктів соціальної інфраструктури кожним підприємством потребує чималих коштів. За умов кризового стану і зв'язаної з цим обмеженості фінансових ресурсів багато підприємств змушені передати створені раніше окремі об'єкти соціальної інфраструктури в підпорядкування місцевих органів влади — районних, міських та обласних держадміністрацій. Проте й нині існують і навіть

створюються нові заклади освіти, охорони здоров'я та відпочинку галузевого підпорядкування.

Метою Державної програми розвитку соціальної сфери села на період до 2005 року (далі — Програма) є припинення негативних процесів у соціальній сфері села, досягнення позитивних зрушень у забезпеченні життєдіяльності сільського населення, які стануть основою поліпшення демографічної ситуації і розвитку трудового потенціалу.

Програма є першим кроком до формування високо-розвинутої соціальної інфраструктури на селі як системи підприємств, організацій, установ, що надаватимуть відповідні послуги сільському населенню, та до зростання добробуту селян. ✓ Програмою передбачається:

- припинення закриття, а також відновлення діяльності раніше закритих та відкриття нових закладів соціально-культурного призначення в сільських населених пунктах;

- нарощування обсягів житлового будівництва на основі спеціальних програм його підтримки;

- збільшення обсягів будівництва інженерних мереж і споруд насамперед у регіонах, де відсутні місцеві джерела питної води та паливно-енергетичні ресурси, розвиток систем розвідних мереж водо- і газопроводів з метою повнішого завантаження існуючих магістралей;

- створення сприятливих умов для розвитку на селі сфери платних послуг.

До розвитку соціальної інфраструктури максимально залучатимуться наявні у селах і не використововані приміщення, майно, об'єкти незавершеного будівництва. У 2003 — 2005 роках необхідно відновити існуючі та реконструювати приміщення: в 97 школах, 310 дошкільних навчальних закладах, 498 закладах охорони здоров'я, 114 будинках культури і клубах; добудувати, збудувати і ввести в експлуатацію 1249 об'єктів соціально-культурного призначення. Є достатній контингент споживачів відповідних послуг. Під час будівництва і реконструкції інших об'єктів кошти Державного бюджету України передбачається спрямовувати як пайову участь держави для заохочення місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та недержавних інвесторів до розвитку соціальної інфраструктури села.

Для стимулювання індивідуального житлового будівництва на селі за програмою «Власний дім» у Державному бюджеті України, з урахуванням його можливостей, мають бути передбачені видатки для надання кредитів індивідуальним забудовникам. На спорудження житла для працівників бюджетних установ і незахищених верств сільського населення в 2003 — 2005 роках необхідно спрямувати з Державного бюджету України відповідно 5 млн, 8 млн і 15 млн грн і в не меншому розмірі — кошти з місцевих бюджетів.

Тема 8. Витрати виробництва і собівартість

1. Шляхи і резерви зниження собівартості продукції

Зниження собівартості продукції є важливою умовою підвищення економічної ефективності виробництва і забезпечення розширеного відтворення в сільському господарстві. Воно передбачає збільшення виробництва сільськогосподарської продукції і зменшення витрат праці і виробничих ресурсів на її одиницю.

Головний шлях зниження собівартості продукції сільського господарства — це підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин. Основні витрати по вирощуванню культур і утриманню тварин здійснюються незалежно від рівня врожайності і продуктивності, а додаткові витрати пов'язані лише з одержанням додаткової продукції. При цьому витрати з розрахунку на одиницю продукції, як правило, зменшуються.

Збільшення виробництва та поліпшення якості продукції за рахунок підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин відбуваються на основі **інтенсифікації сільського господарства**, яка є важливою умовою зниження собівартості продукції.

Тому фактори, що сприяють інтенсифікації виробництва, можна вважати факторами зниження собівартості продукції. Найважливішими серед них є: ефективне використання землі на основі впровадження науковообґрунтованих систем землеробства та інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур, використання високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур та порід тварин, зміцнення кормової бази тваринництва і підвищення рівня годівлі тварин на основі раціонів, збалансованих за перетравним протеїном, мінеральними та іншими речовинами. Ці та інші заходи вимагають збільшення виробничих витрат на 1 га сільськогосподарських культур і голову худоби, але одночасно сприяють зменшенню собівартості одиниці продукції.

Одним із шляхів зниження собівартості продукції є **підвищення продуктивності праці** на основі комплексної механізації і автоматизації виробництва, широкого використання прогресивних форм організації і оплати праці. З підвищенням рівня механізації скорочуються затрати праці на одиницю продукції, що сприяє зменшенню витрат на її оплату і зниженню собівартості продукції. Оскільки оплата праці є однією з основних статей витрат у собівартості продукції, підвищення продуктивності праці має вирішальне значення для її зниження. При цьому собівартість продукції зменшується лише тоді, коли економія коштів на оплату праці перевищує зростання амортизаційних відрахувань і витрат на поточний ремонт засобів механізації, які впроваджуються у виробництво.

Важливим резервом зниження собівартості продукції є **інтенсивне використання машинно-тракторного парку, сільськогосподарських**

машин, знарядь, механізмів і обладнання для тваринницьких ферм, транспортних та інших засобів праці. За цих умов зменшуються витрати з розрахунку на одиницю виконаних робіт, що сприяє зниженню собівартості продукції.

Значний резерв зниження собівартості продукції — **раціональне використання матеріальних оборотних фондів** (насіння, добрив, пального, кормів тощо). Особливого значення набуває додержання науково обґрунтованих норм витрачання кормів на виробництво тваринницької продукції. Внаслідок незбалансованості кормових раціонів за перетравним протеїном та іншими речовинами господарства перевитрачають значну кількість кормів на одиницю продукції. При такому самому обсязі витрат повноцінних кормів можна забезпечити збільшення продуктивності тварин і здешевлення виробництва продукції.

Важливим напрямом зниження собівартості продукції є **поглиблення спеціалізації** сільськогосподарського виробництва і досягнення його оптимальних розмірів відповідно до особливостей природно-економічних умов господарської діяльності сільськогосподарських підприємств.

Раціональне ведення господарства повинно супроводжуватись як загальним зростанням обсягу, так і здешевленням виробництва продукції. Тому велику роль у зниженні собівартості продукції відіграє такий фактор, як **підвищення матеріальної зацікавленості працівників у кінцевих результатах господарської діяльності.**

Зниження собівартості продукції забезпечується сукупністю основних напрямів використання внутрішньогосподарських резервів скорочення витрат на виробництво і реалізацію одиниці продукції. Фактори, які забезпечують збільшення і здешевлення виробництва сільськогосподарської продукції, органічно взаємопов'язані і взаємозумовлені. З урахуванням цього в окремих галузях і господарствах розробляються конкретні заходи щодо зниження собівартості продукції.

Тема 9. Економічні результати та ефективність діяльності підприємства

1. Методика визначення ефективності зооветеринарних та інших заходів у сільському господарстві

Економічна ефективність виробництва повинна вивчатись у кожному підрозділі, а також по підприємству цілому. Необхідно забезпечити одержання економічної ефективності від кожної вкладеної гривні у виробництво, кожного гектара землі, від кожної затраченої людино-години, отримати найбільший ефект від застосування кожної нової машини, від кожного агрономічного, зооінженерного і ветеринарного заходу. Для цього слід проводити економічну оцінку, визначати економічну ефективність всіх планових заходів.

Методика розрахунку економічної ефективності агрономічних, зооінженерних та інших заходів передбачає в кінцевому підсумку визначення економії грошових і трудових затрат на одиницю продукції.

2. Основні шляхи підвищення рентабельності продукції

Підвищення економічної ефективності сільського господарства передбачає збільшення виробництва і підвищення якості сільськогосподарської продукції при одночасному зменшенні затрат праці і матеріальних засобів на одиницю продукції. Розв'язання цієї проблеми нерозривно пов'язане з подальшою всебічною інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва, в процесі якої забезпечується підвищення врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності худоби і птиці. В сучасних умовах сільське господарство розвивається переважно на основі інтенсифікації, що є основним джерелом підвищення його економічної ефективності.

Шляхи підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, які забезпечують подальше збільшення обсягів виробництва продукції і зменшення витрат на її одиницю, передбачають комплекс таких заходів: поліпшення використання землі, підвищення її родючості; впровадження комплексної механізації і автоматизації виробництва; поглиблення спеціалізації і концентрації виробництва, раціональне використання необоротних активів і трудових ресурсів; впровадження інтенсивних і ресурсозберігаючих технологій та індустріальних методів виробництва; підвищення якості і збереження виробленої продукції; широке використання прогресивних форм організації праці; розвиток сільськогосподарського виробництва переважно на приватній основі.

Сучасна аграрна політика спрямована на підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва на основі вдосконалення економічних відносин між галузями в системі агропромислового комплексу. Це передбачає насамперед створення системи цін на продукцію агропромислового комплексу, яка орієнтувала б усі його ланки на високі кінцеві результати і створила умови для роботи сільськогосподарських та переробних підприємств на умовах самоокупності і самофінансування.

Докорінне перетворення економічних відносин в агропромисловому секторі має узгоджуватися з комплексом заходів щодо застосування досягнень науково-технічного прогресу, соціальної перебудови села, поліпшення умов праці та побуту сільських трудівників.

Тема 10 . Інтенсифікація і НТП

1. Суть і основні напрямки НТП. Основні напрямки інтенсифікації сільськогосподарського виробництва

Науково-технічний прогрес — це неперервний процес одержання і нагромадження наукових знань, їх матеріалізація в елементи техніки, впровадження останньої у виробництво і всі сфери життя. НТП є також важливим засобом вирішення соціально-економічних завдань, а саме: охорони навколишнього середовища, поліпшення умов праці; підвищення добробуту населення.

Науково-технічний прогрес відіграє важливу роль у розвитку сільськогосподарського виробництва.

Конкретним вираженням науково-технічного прогресу в сільському господарстві є безперервне вдосконалення виробничих засобів впровадження прогресивної технології та організації виробництва, що забезпечує значне підвищення продуктивності суспільної праці. Впровадження нових, досконаліших машин і знарядь, автоматизація технологічних процесів вимагають вищої професійної майстерності оволодіння різнобічними знаннями, підвищення загальної культури виробництва кожного члена колективу.

Науково-технічний прогрес має кілька напрямів:

— **організаційно-економічний** — включає організаційну, фінансову, технічну реструктуризацію;

— **хімізація в системі основних напрямів НТП та інноваційної діяльності аграрних підприємств** характеризується застосуванням мінеральних добрив, хімічних препаратів захисту рослин, тварин, полімерних матеріалів, кормових добавок та ін.

— **біологічний напрям НТП** передбачає застосування нових сортів порід, гібридів, регуляторів росту та ін.

— **технологічний напрям НТП** — основою є використання ефективних технологій.

Науково-технічний прогрес вносить істотні зміни в усі складові матеріально-технічної бази підприємства.

Розвиток сільського господарства і надалі відбувається на основі послідовної інтенсифікації. Інтенсифікація — складний комплексний процес, який охоплює багато взаємозв'язаних один з одним факторів. Ці фактори можна умовно розподілити на три групи: перша група — фактори, які забезпечують зміцнення і вдосконалення матеріально-технічної бази; друга група — фактори, зв'язані з впровадженням раціональних систем ведення господарства; третя група — фактори, зв'язані з підвищенням культури виробництва.

На сучасному етапі вирішальними **факторами** і, відповідно, **напрямами** інтенсифікації сільського господарства є:

- комплексна механізація і автоматизація виробництва на основі його електрифікації;
- хімізація рослинництва і тваринництва;
- розвиток сільськогосподарської меліорації;
- організаційно-економічні заходи (спеціалізація і концентрація виробництва);
- широке використання досягнень науки і передового досвіду.

Впровадження комплексної механізації і автоматизації виробництва передбачає створення високопродуктивних і досконалих систем машин з урахуванням особливостей галузей сільського господарства.; Комплексна електрифікація — це вища, економічно ефективніша і раціональна стадія електрифікації виробничих процесів. У процесі інтенсифікації сільського господарства передбачається використання найбільш сучасних систем машин і обладнання, здатних значно підвищити продуктивність праці і ефективність виробництва. Створення систем машин і завершення комплексної механізації і електрифікації в рослинницьких і тваринницьких галузях є основою інтенсифікації сільського господарства.

Хімізація сільського господарства є одним з основних напрямів його інтенсифікації. Особливого значення набуває застосування мінеральних добрив з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур і прискорення окупності додаткових вкладень. Багаторічні дослідження наукових установ засвідчують, що внесення мінеральних добрив у господарствах Полісся забезпечує 40—50% приросту врожайності сільськогосподарських культур, Лісостепової зони — 35—40, Степу — 30—35%. Так, внесення 1 ц аміачної селітри підвищує врожайність озимої пшениці на 13—20 ц/га. Також високоєфективне використання хімічних засобів (білково-вітамінних добавок, вітамінів, засобів захисту тварин від хвороб і шкідників, консервантів кормів та ін.) у кормовиробництві і тваринництві.

Послідовна інтенсифікація сільського господарства здійснюється на основі широкого використання досягнень науки і передового досвіду. Для подальшої інтенсифікації сільського господарства великого значення набувають виведення і впровадження у виробництво більш урожайних сортів сільськогосподарських культур та високопродуктивних порід худоби, пристосованих до інтенсивних та індустріальних технологій.

Важливим фактором інтенсивного розвитку тваринництва є цілеспрямоване вирощування тварин, пристосованих до індустріальних технологій і здатних забезпечити високу продуктивність за відповідних умов утримання і годівлі.

Впровадження прогресивних форм організації і стимулювання праці є вирішальним фактором інтенсифікації сільського господарства, який забезпечує зростання продуктивності рослинництва і тваринництва, скорочення матеріальних витрат та підвищення ефективності

сільськогосподарського виробництва.

Визначальним фактором інтенсифікації тваринництва є підвищення рівня годівлі худоби на основі збільшення виробництва кормів і поліпшення їх якості. Інтенсифікація тваринництва вимагає раціональної організації кормової бази на основі інтенсивного вирощування високоврожайних кормових культур і підвищення продуктивності природних кормових угідь.

Невідкладним питанням підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва є соціальний фактор. Насамперед це проблеми значного поліпшення умов праці механізаторів, а також рівня кваліфікації кадрів, які реалізують поставлені завдання.

У кожному підприємстві є багато шляхів інтенсивного розвитку сільськогосподарського виробництва. Послідовна інтенсифікація сільського господарства здійснюється на основі комплексного використання всіх напрямів і факторів, що дає змогу значно підвищити його економічну ефективність.

Зростаюча конкуренція змушує підприємства проводити активну товарну політику, що враховує тенденції ринкового середовища і технологічного прогресу. Концепція життєвого циклу товарів наочно засвідчує, що незалежно від успіху на ринку будь-який виріб через певний час неминуче йде з ринку. Підприємства у зв'язку з цим змушені постійно здійснювати **інноваційну діяльність**, вести комплекс робіт з підготовки та випуску нових виробів чи надання нових видів послуг.

Масштабність і відповідальність завдань у галузі створення і використання нової техніки та прогресивних технологій, механізація тваринництва та скорочення ручної праці потребують подальшого піднесення винахідницької та раціоналізаторської творчості; які повинні надати необхідні високоефективні рішення.

У кожному підприємстві є багато шляхів інтенсивного розвитку сільськогосподарського виробництва. Послідовна інтенсифікація сільського господарства здійснюється на основі комплексного використання всіх напрямів і факторів, що дає змогу значно підвищити його економічну ефективність.

Тема 11. Розширене відтворення і нагромадження в аграрних підприємствах

1. Роль земельної ренти, амортизаційних відрахувань, кредитів у розширеному відтворенні. Особливості формування різних ринків основних видів сільськогосподарської продукції.

Виробництво матеріальних благ (засобів виробництва і предметів споживання) є необхідною умовою існування і розвитку людського суспільства. Цей процес відбувається безперервно і повинен періодично проходити одні й ті самі стадії виробництва, розподілу, обміну і споживання. Суспільство не може перестати споживати, так само воно не може перестати виробляти. Тому будь-який суспільний процес виробництва, який розглядається в постійному зв'язку і в безперервному відновленні, є водночас процесом відтворення.

Отже, **відтворення в сільському господарстві** — це постійне повторення і безперервне відновлення процесу сільськогосподарського виробництва. Відтворення буває розширене, просте і звужене. **Розширене відтворення у сільському господарстві** — це систематичне збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, що дає змогу не тільки забезпечити досягнутий рівень розвитку суспільства, а й виробляти додаткові засоби виробництва і предмети споживання. Воно може відбуватися у двох формах — **екстенсивній та інтенсивній**. За першої розширення масштабів виробництва здійснюється за рахунок залучення додаткових ресурсів (збільшення посівних площ, поголів'я худоби та ін.), а виробництво ведеться при незмінному технічному рівні. Інтенсивне відтворення передбачає збільшення виробництва сільськогосподарської продукції на основі зростання вдосконалення техніки, технології та організації виробництва, впровадження досягнень науково-технічного прогресу.

Просте відтворення означає повторення процесу виробництва в тому самому обсязі. У сільськогосподарських підприємствах воно характерне для розвитку додаткових галузей.

Звужене відтворення характеризується зменшенням виробництва окремих видів продукції чи розвитку окремих галузей. Зменшення, навіть повна ліквідація виробництва деяких видів продукції в окремих підприємствах можуть зумовити зміни в спеціалізації. Метою розширеного відтворення в народному господарстві є забезпечення сталого зростання і вдосконалення структури суспільного виробництва, швидкий розвиток галузей, які визначають науково-технічний прогрес, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції промислових товарів народного споживання, розширення сфери обслуговування населення. Створення сприятливих умов для розвитку цього процесу прискорює темпи розширеного відтворення в агропромисловому комплексі на основі розвитку

продуктивних сил і вдосконалення виробничих відносин.

Розширене відтворення в сільському господарстві здійснюється на основі дії об'єктивних економічних законів і є складовою частиною розширеного відтворення в усьому народному господарстві України, проте має свої особливості, які зумовлені специфікою сільськогосподарського виробництва.

1. Головним засобом виробництва в сільському господарстві є земля, яка просторово обмежена і штучно не відтворюється. Тому обов'язковою умовою розширеного відтворення в сільськогосподарському виробництві є раціональне використання землі і проведення заходів з підвищення її родючості.

2. У сільському господарстві економічний процес відтворення тісно переплітається з природними (біологічними) процесами відтворення організмів рослин і тварин. Процес відтворення в сільському господарстві відбувається за схемою: земля-рослина (тварина) — техніка — людина. В умовах науково-технічного прогресу раціональне використання і дбайливе ставлення до природних ресурсів є складовою частиною діяльності подальший розвиток агропромислового комплексу, поліпшення умов і підвищення добробуту працівників, а також досягнута головна мета розширеного відтворення у сільському господарстві — забезпечення сталого і повного задоволення потреб населення України у продуктах харчування і промисловості — у сировині.

Важливим джерелом нагромадження у галузі є диференціальна земельна рента. Сільськогосподарські підприємства використовують земельні угіддя різної якості, тому господарства, що мають відносно кращі за родючістю землі і більш зручно розташовані, одержують додатковий чистий дохід, або **диференціальну ренту**

Диференціальна рента і надходить у державний централізований дохід і використовується в інтересах всього суспільства, включаючи розвиток і розширення виробництва в сільському господарстві. Додатковий дохід у вигляді **диференціальної ренти II** утворюється в результаті різної продуктивності додаткових вкладень при інтенсифікації сільськогосподарського виробництва на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Надлишковий чистий дохід, одержаний внаслідок вищого рівня інтенсивності виробництва і ефективності додаткових витрат, майже повністю залишається у господарстві і є джерелом нагромадження та важливим фактором прискорення розширеного відтворення в агропромисловому комплексі.

Амортизаційний фонд — це джерело формування основних засобів. Власні нагромадження використовують на капітальний ремонт і відновлення повністю зношених основних засобів. При цьому темпи реального нагромадження у сільському господарстві залежать від рівня цін на основні засоби досягнень сільськогосподарської науки, можливостей впровадження інтенсивних технологій.

У формуванні фонду нагромадження значну роль відіграє кредит.

Співвідношення між нагромадженням і споживанням має бути оптимальним і забезпечувати розширене відтворення засобів виробництва та підвищення життєвого рівня сільських працівників.

Темпи розширеного відтворення у сільському господарстві залежать від абсолютних і відносних розмірів нагромадження. Для характеристики темпів розширеного відтворення використовують такі показники: норму нагромадження, норму розширеного відтворення фондів, норму прибутку, рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва.

Норма нагромадження визначається відношенням фонду нагромадження до чистого доходу і виражається в процентах.

Норма розширеного відтворення фондів визначається відношенням фонду нагромадження до середньорічної вартості основних фондів і запасів і виражається в процентах.

Для створення нагромаджень господарства повинні досягти відповідно рівня рентабельності; який забезпечує розширене відтворення на основі самофінансування та норма прибутку. Вони характеризують досягнутий рівень економічної ефективності виробництва як основи розширеного відтворення у підприємстві.

Ринок по забезпеченню населення продовольством належить до найскладніших ринкових систем. Суб'єктами ринку продовольства є всі категорії сільськогосподарських підприємств, підприємства харчової галузі, заготівельні організації, комерційні структури, оптова і роздрібна торгівля тощо.

Тема 12. Спеціалізація, конкуренція та інтеграційні процеси у сільськогосподарському виробництві

1. Суть концентрації виробництва. Поєднання великих і дрібних господарств в умовах багатукладної економіки. Поняття про кооперування у сільському господарстві, їх значення

Концентрація сільськогосподарського виробництва — це процес зосередження засобів виробництва, земельних і трудових ресурсів з метою збільшення виробництва продукції на підприємствах. Концентрація сільського господарства є об'єктивною закономірністю розвитку і сприяє підвищенню ефективності виробництва. Концентрація виробництва у сільському господарстві здійснюється в двох формах: нагромадження і централізація виробництва. **Нагромадження** забезпечує розширене відтворення і сприяє посиленню концентрації виробництва. **Централізація виробництва** — це збільшення його розмірів шляхом об'єднання кількох господарств в одне і встановлення єдиного керівництва. Обидві форми концентрації виробництва взаємопов'язані; супроводжують і доповнюють одна одну.

Основним показником рівня концентрації сільськогосподарського виробництва є обсяг валової продукції в натуральному або вартісному виразі. Розміри окремих галузей сільськогосподарських підприємств визначаються валовими зборами зерна, цукрових буряків, обсягом валового виробництва молока, яєць, м'яса, вовни та іншої продукції. Розміри господарств найбільш точно характеризуються обсягом річної вартості валової продукції. У 2002 році виробництво валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств Харківської області (у порівнянних цінах 2000 року) становило 3,7 млрд. грн з розрахунку на одне сільгосппідприємство 7414,8 тис. грн.

Залежно від розмірів сільськогосподарські підприємства характеризуються додатковими показниками; площа сільськогосподарських угідь і ріллі; чисельність середньорічних працівників, наявність основних засобів виробництва, поголів'я худоби і птиці.

Необхідність інтенсивного використання ресурсів і підвищення ефективності ведення окремих галузей потребує визначення їх оптимальних розмірів і створення сприятливих умов для діяльності в нових формуваннях. Нині намітилася тенденція до зміни розмірів окремих господарств (розукрупнення), поєднання галузей та їх концентрації, що зумовлює трансформацію окремих виробничих типів підприємств у зонах і регіонах. Це пояснюється нееквівалентністю обміну і значним зростанням оптових цін на промислову продукцію порівняно з незначним підвищенням закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію.

Розміри фермерських господарств повинні забезпечувати оптимальні обсяги виробництва продукції для досягнення високої ефективності галузей, раціонального використання трудових ресурсів, основних виробничих фондів, зниження собівартості продукції та підвищення продуктивності праці. Потрібно створити такі умови виробництва, за яких фермерські господарства були б конкурентоспроможними на світовому ринку.

Залежно від норм виробітку на виконанні окремих технологічних операцій, агротехнічних строків їх здійснення, структури посівних площ досягається найповніше використання технічних засобів. При цьому навантаження на машини враховується у піковий період робіт.

Структурна перебудова аграрного сектора і його ефективне функціонування вимагають подальшого розвитку і вдосконалення **кооперування** виробництва.

Тому поглиблення спеціалізації і посилення концентрації сільськогосподарського виробництва здійснюється на основі міжгосподарської кооперації. Як форма організації виробництва міжгосподарська кооперація передбачає більш глибоку його спеціалізацію на основі об'єднання виробничих ресурсів господарств — учасників кооперації.

Міжгосподарська кооперація — це об'єднання фінансових, матеріальних і трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств для організації спільного виробництва окремих видів продукції. Кооперуючись, господарства налагоджують і вдосконалюють виробничі зв'язки і створюють велике спеціалізоване виробництво.

Міжгосподарська кооперація являє собою якісно новий етап у розвитку сільського господарства, її виникнення зумовлене об'єктивною необхідністю подальшого посилення концентрації виробництва за умови, що більшість господарств для організації виробництва на сучасній технічній основі має всі необхідні їм види продукції і сировини. Тому міжгосподарська кооперація значно підвищує ефективність сільськогосподарського виробництва і сприяє вирішенню багатьох соціально-економічних проблем села.

При здійсненні спеціалізації і концентрації на основі міжгосподарської кооперації дотримуються таких принципів, як:

- добровільність у співробітництві;
- науковий підхід до вибору організаційних форм і напрямів діяльності кооперованих господарств;
- збереження господарської самостійності сільськогосподарських підприємств;
- матеріальна зацікавленість господарства та їх працівників у розвитку і підвищенні ефективності виробництва кожного підприємства і об'єднання в цілому;
- досягнення головної мети — збільшення виробництва і реалізація сільськогосподарської продукції, поліпшення її якості і зниження собівартості продукції.

Міжгосподарська кооперація здійснюється з урахуванням територіального і галузевого поділу праці; вона охоплює сферу виробництва

сільськогосподарської продукції (спільне виробництво насіння, кормів, продукції тваринництва та ін.), виробничого обслуговування підприємств (виконання будівельних і меліоративних робіт, спільне використання техніки, транспорту і т. ін.), а також невиробничу сферу (створення оздоровчих і культурно-побутових закладів тощо).

Кооперування підприємств з виробництва сільськогосподарської продукції вимагає більш тісного систематичного економічного співробітництва і називається **горизонтальною інтеграцією**. Це якісно нова форма внутрішньогалузевого кооперування здебільшого однотипних підприємств, що забезпечують поглиблення спеціалізації окремих ланок єдиного технологічного ланцюга з метою збільшення і поліпшення якості продукції, удосконалення спеціалізації, підвищення ефективності виробництва. В Україні широко відома практика кооперування виробників кормів з тваринницькими комплексами і фермами, дослідних установ, племзаводів тощо. Кооперування господарств значною мірою знижує виробничі витрати і є однією з найбільш сприятливих форм для виробництва конкурентоспроможної продукції.

Кооперування характерне і для внутрішньогосподарських відносин. У сучасних умовах власники земельних ділянок конкретного підприємства кооперуються і передають у тимчасове користування, обумовлене строком, тобто в оренду, свої паї власникові приватного підприємства.

Розвиток міжгосподарської кооперації відбувається на основі агропромислової інтеграції. Створення великого спеціалізованого виробництва у сільському господарстві зумовлює об'єктивну необхідність налагодження більш тісних виробничих зв'язків між сільським господарством і промисловими підприємствами. Кооперування і зближення сільських господарств та промислових галузей називається **вертикальною інтеграцією**.

Кооперування й інтеграція по вертикалі все більше впливає на розвиток продуктивних сил сільського господарства.

2. Агропромислова інтеграція. Форми агропромислових формувань у сферах виробництва і переробки продукції та їх економічна ефективність

Агропромислова інтеграція — це поєднання сільського господарства і промисловості, економічною передумовою чого є безперервність науково-технічного прогресу, що ґрунтується на сукупності виробничих взаємовідносин і різною мірою проявляється й удосконалюється протягом всього розвитку суспільного виробництва.

Забезпечення гарантованого виробництва продукції, каналів її реалізації і усунення втрат зумовлює організацію, з одного боку, виробничих підрозділів в середині господарства для промислової переробки і доведення продукції до товарного вигляду і споживача, тобто формування інтегрованих господарських структур, а з другого — кооперування та інтеграцію і створення на цій основі територіальних чи галузевих агропромислових формувань (асоціацій, корпорацій, концернів), в яких органічно розвивається виробництво, промислова переробка, зберігання і реалізація кінцевої продукції з виходом на зовнішній ринок.

Інтегровані господарські структури створюються за участю сільськогосподарських товаровиробників, переробних підприємств, підприємств торгівлі та інших юридичних і фізичних осіб, включаючи зарубіжних, на районному, міжрайонному або загальнодержавному рівнях.

На господарському рівні аграрно-промислова інтеграція розвивається шляхом організації власної переробки в сільськогосподарських підприємствах, фермерських і приватних господарствах.

Розвиток агропромислової інтеграції сприяє тому, що товар швидко переходить з однієї фази виробництва в іншу і зменшується час перебування його на проміжному етапі між окремими фазами виробництва. Він передбачає підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, значне поліпшення умов праці і побуту сільських працівників. Посилення агропромислової інтеграції та міжгосподарської кооперації підносить на новий рівень техніку, технологію й організацію виробництва, вдосконалює економічні зв'язки між галузями і сприяє чіткій їх взаємодії по збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції, поліпшенню її збереження в процесі транспортування, переробки і доведення до споживача.

Підприємства, які входять до інтегрованих формувань, зберігають юридичну та господарську самостійність і працюють на принципах господарського розрахунку та взаємної вигоди.

Агропромислове підприємство — це виробничий тип (вид) агропромислової інтеграції, який відзначається наявністю у структурі виробництва окремо взятого підприємства аграрної, переробної і торговельної ланки певного продуктового спрямування за характером кінцевої продукції (соки, вина, плодоовочеві, овочеві і м'ясні консерви).

Агрофірма — це багатопрофільне господарство, в якому розвиваються рослинницькі та тваринницькі галузі; а також власна переробка одержаної продукції та її реалізація через власну торговельну мережу.

Територіальні (міжгосподарські) агропромислові формування задовольняють потреби споживача у межах певного регіону, території.

Агропромислове об'єднання — це організаційне оформлення АПК на рівні адміністративного району при повній юридичній та господарській самостійності інтегрованих підрозділів.

Агропромисловий комбінат — форми інтегрованого багатогалузевого виробництва на регіональному рівні. Агрокомбінати створювались навколо великих міст і промислових центрів за наявності сільськогосподарської і переробної промисловості, значної концентрації населення, відсутності добре організованого ринку продовольства.

Агропромислові концерни — це об'єднання різноманітних підприємств, які здійснюють спільну діяльність на основі добровільної централізації функцій і госпрозрахункового обслуговування сторонніх підприємств. Однією з перспективних форм агропромислової інтеграції в сучасних умовах розвитку АПК є **аграрно-промислово-фінансові групи (АПФГ)** — це об'єднання, до складу якого можуть входити сільськогосподарські та промислової підприємства, банки, наукові, проектні та інші установи.

Тема 13. Економіка галузей сільського господарства

1. Економіка виробництва плодів, ягід

В економіці сільського господарства важливе місце серед рослинницьких галузей належить садівництву. Плоди і ягоди — цінні продукти харчування. Вони багаті на вітаміни, цукор, мікроелементи, вуглеводи та органічні кислоти. Особливе значення мають моносахариди — фруктоза і глюкоза, які повністю засвоюються організмом людини і виконують у ньому важливі функції. Фруктоза в організмі легко перетворюється на глюкозу, а остання є одним з основних джерел енергії, причому для нервової тканини — єдиним.

Великим вмістом фруктози відзначаються яблука, груші, чорна смородина та полуниця, у яких вона займає 60% загальної кількості цукру.

Продукція садівництва і ягідництва використовується як сировина для виробництва варення, джемів, компотів, соків, сухофруктів та ін. За даними інституту харчування, раціональна норма споживання фруктів і ягід на душу населення по Україні становить 90 кг. Проте у 2001 році на душу населення споживалось лише 25,9 кг фруктів і ягід, тому збільшення їх виробництва є однією з важливих народногосподарських проблем, розв'язання якої безпосередньо сприяє вдосконаленню структури харчування населення.

Садівництво — одна з важливих галузей сільського господарства. Для розширення площ плодово-ягідних насаджень використовують малопродуктивні ґрунти, схили ярів і балок, що дає змогу підвищити рівень використання сільськогосподарських угідь. На сучасному етапі одержання землі у власне користування садівництво і виноградарство широко розвивається на основі повсюдного закладання присадибних та колективних садів. За період з 1990 по 2002 рік площа колективних садів в Україні збільшилась майже вдвічі і займає 212,4 тис.га. Всі плодові дерева і ягідники — добрі медоноси, тому садівництво сприяє розвитку бджільництва. На початок 2001 року площа плодово-ягідних насаджень у країні становила 425 тис. га. У структурі плодкових насаджень на зерняткові культури припадало 70%, кісточкові — 23%, горіхоплідні — 2,9, ягідники — 1,1%. Товарні сади і виноградники розміщені переважно у південних та лісостепових районах України.

Зауважимо, що останнім часом у структурі садівництва зростає питома вага ягідників. Це пояснюється тим, що вони рано вступають у плодоношення, не потребують великих капітальних вкладень і швидко скуповують витрати. З початком плодоношення садові і виноградні насадження стають основними засобами виробництва сільськогосподарських підприємств. Період амортизації окремих насаджень різний. Так, у зерняткових порід він становить у середньому 20—25 років, у кісточкових — 17—20, а у виноградників — 40—50 років. Строк окупності капіталовкладень на закладання садів — 8—12, а ягідників — 4—5 років.

Більшість садів та ягідників розміщена в громадському секторі — на них в Україні припадає понад 60% усієї площі плодових насаджень та понад 80% заготівель плодів і ягід.

Розміщення садівництва і ягідництва за породним та сортовим складом має свої відмінності по території України. Південні райони характеризуються промисловою культурою теплолюбних кісточкових (персик, абрикос, черешня) і зерняткових (груша, айва) порід. Вони становлять 60% усіх насаджень в Україні. Центральна зона охоплює центральну і північну частину України. Тут вирощують яблука, вишні, суниці, смородину, малину. У гірських районах Карпат — сливи, горіхоплідні та ін.

Подальше вдосконалення розміщення плодових та ягідних культур у більшості регіонів зумовлене розвитком промисловості і зростання чисельності міського населення, необхідністю скорочення відстані перевезень плодів і ягід для зменшення втрат їх якості в процесі транспортування.

Для характеристики рівня економічної ефективності виробництва плодів і ягід використовують систему показників: урожайність плодів і ягід з гектара, витрати праці на 1 ц в люд-год, собівартість 1 ц продукції, прибуток з розрахунку на 1 ц продукції і на 1 га плодоносного саду, рівень рентабельності садівництва. У садівництві багатьох господарств спостерігається періодичність плодоношення, тому економічна ефективність виробництва продукції садівництва визначається в середньому за 3—5 років.

Ставлення до садівництва в державі як до другорядної галузі зумовило скорочення виробництва плодово-ягідної продукції в підприємствах усіх форм господарювання і особливо у реформованих сільськогосподарських підприємствах. Основними причинами такого кризового стану є послаблення економічних важелів, що стимулюють розвиток садівництва, зокрема: відсутність стабільної державної підтримки розвитку галузі й пільгових кредитів на відновлення багаторічних насаджень, невідповідність діючих форм організації садівництва ринковим умовам, неврегульованість майнових і земельних відносин щодо володіння, користування та розпорядження багаторічними насадженнями. Низька концентрація багаторічних плодових насаджень не дає можливості повною мірою використовувати фактори впливу інтенсифікації, спеціалізації для зниження собівартості продукції, підвищення продуктивності праці й у цілому забезпечувати ефективне виробництво плодів, ягід і винограду.

Собівартість продукції садівництва безпосередньо залежить від рівня продуктивності праці, матеріально-грошових витрат на її виробництво та врожайності. Структура витрат на виробництво плодів і ягід залежно від спеціалізації підприємств неоднакова. В основному вона передбачає витрати на догляд за насадженнями, збирання та реалізацію, а також амортизацію, ремонт насаджень і техніки. Витрати на оплату праці по зонах коливаються від 31 до 34 %, на пально-мастильні матеріали — від 7 до 8%.

Поряд з цим навіть у складних економічних умовах окремі садівничі підприємства мають високі економічні показники виробництва плодово-

ягідної продукції, такі як ТОВ «Маяк», приватне підприємство «Авангард», дослідне господарство «Мелітопольське» Запорізької області, які є типовими підприємствами, що вирощують плодово-ягідну продукцію.

Садівництво в цих підприємствах — рентабельна галузь, що забезпечується за рахунок високого рівня інтенсифікації виробництва та низької трудомісткості виробництва. Досвід роботи таких підприємств свідчить про наявність невикористаних резервів у виробництві плодово-ягідної продукції.

Для ефективності функціонування садівництва в сільськогосподарських підприємствах різних форм господарювання першочерговим є вирішення таких завдань:

- удосконалення структури і породно-сортового складу насаджень;
- підвищення якості та конкурентоспроможності плодово-ягідної продукції, передусім на внутрішньому ринку;
- удосконалення економічних відносин між переробними і збутовими підприємствами та виробниками плодово-ягідної продукції і сировини;
- удосконалення інфраструктури ринку плодової продукції і зокрема за рахунок створення оптових ринків плодово-овочевої продукції у великих містах і промислових центрах.

2. Економіка олійного під комплексу АПК

Соняшник — основна олійна культура в нашій країні. У складі всіх олійних культур він займає 70% посівної площі і 85% валового збору. На соняшникову олію припадає близько 98% загального виробництва в Україні. В багатьох аграрних підприємствах соняшник забезпечує 40—60% прибутку від рослинництва. Соняшникова олія має високі смакові якості й за засвоюваністю та калорійністю значно вища від інших жирів. Досвід багатьох країн свідчить, що споживання рослинних жирів збільшується, а споживання тваринних зменшується. Це пояснюється тим, що рослинні жири порівняно з тваринними більш корисні для здоров'я людини. Вживають олію соняшникову безпосередньо в їжу, при виробництві маргарину, консервів, кондитерських виробів. Нижчі її сорти застосовують при виготовленні оліфи, фарби, лаків, мила, стеарину, лінолеуму тощо.

При переробці насіння соняшнику на олію як побічну продукцію одержують близько 33% макухи, в якій міститься 33—35% білка, 5—7% жиру, багато мінеральних солей і вітамінів. Кошки соняшнику, вихід яких дорівнює 56—60% врожаю насіння, після обмолоту згодують великій рогатій худобі та вівцям. За поживністю вони прирівнюються до сіна. Лузга насіння соняшнику, вихід якої становить 16—22% маси насіння, є сировиною для виробництва етилового спирту, кормових дріжджів та фурфуролу, що використовується для виробництва пластичних мас, штучних волокон та іншої продукції.

Соняшник, крім того, є джерелом одержання високо-поживних кормів. Зелену масу його в суміші з бобовими, кукурудзою застосовують для годівлі великої рогатої худоби, а також для силосування. З 1 га посіву соняшнику за врожайності 20 ц/га можна одержати до 10 ц олії, 8 ц шроту або макухи, 12 ц сухих кошиків, 4 ц лузги, 35—40 кг меду.

У культурі соняшник відомий давно, але на європейському континенті, в тому числі в Україні, його спочатку вирощували як декоративну рослину, а насіння використовували як ласощі, дещо пізніше — як сурогат кави і вже пізніше — як олійну культуру. В недалекому минулому в Україні ця культура займала незначні площі: в 1910 році — 10 тис. га, в 1913 році — 76 тис. га, в 1940 році - 720 тис., в 1960 році — 1505 тис., в 1980 році - 1683 тис., в 2000 році — 2842 тис.га. Найбільші посівні площі цієї культури мають Луганська, Дніпропетровська, Миколаївська, Одеська, Черкаська, Кіровоградська, Запорізька, Полтавська області України. Особливу роль у збільшенні виробництва соняшнику відіграли селекційні досягнення колишнього СРСР, зокрема у підвищенні вмісту жиру в ядрі від 36 до 50% і більше та зменшенні вмісту лушпиння від 35 до 25% від маси насіння. Такі якісні зміни у хімічному складі насіння сприяли підвищенню уваги до культури, поліпшенню економічних показників вирощування.

Товаровиробники вже більше десяти років як почали відмовлятися від використання у виробництві товарного соняшнику сортів й віддали перевагу урожайнішим гібридам.

Основними показниками, які характеризують рівень економічної ефективності виробництва соняшнику є урожайність, затрати праці на 1 ц насіння, собівартість 1 ц, ціна реалізації, маса прибутку з розрахунку на 1 ц та 1 га посіву, рівень рентабельності. Починаючи з 1991 року, порушення паритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, інфляційні процеси зумовили порушення технології, різке збільшення витрат у грошовому виразі, що не відповідало реальним витратам у натуральному виразі. В результаті цього зросли затрати праці з розрахунку на 1 га посіву і відповідно при зниженні врожайності значно зросла собівартість, знизився рівень рентабельності виробництва.

3. Економіка свинарства. Економіка вівчарства і птахівництва

Свинарство в Україні є традиційною галуззю тваринництва. Основною продукцією свинарства є м'ясо й сало. Свинина має велике значення в харчуванні людини і користується великим попитом у населення, а також є сировиною для виробництва шинки, бекону, ковбас, сосисок та різних видів консервів. Шкури, щетина і підходи забою свиней є сировиною для легкої промисловості. Свинина в м'ясному балансі країни займає друге місце після яловичини близько 34%, а у світовому виробництві м'яса частка її становить майже 40%, у більшості країн Європи - понад 50%, а в Данії, Угорщині та

Китаї - 80%. Такі цінні біологічні особливості свиней, як висока плодючість, короткий ембріональний період розвитку, скороспілість, всеїдність, добра окупність кормів, зумовлюють значні економічні переваги свинарства. Свині здатні народжувати 10—12 поросят на опорос, досягати живої маси 100 кг за шість — сім місяців з витратою на 1 кг приросту до 4 кг корму. Від свиноматки можна одержати за рік 2,0—2,5 т свинини за забійної маси до 70% живої маси (великої рогатої худоби — до 60%)

Спад поголів'я значною мірою пов'язаний також із погіршенням його відтворення.

Порівняно з відповідним періодом 2002 року надходження поросят зменшилося на 2 млн гол., що становить 39% загальної потреби. Загалом кризовий стан галузі спричинений низкою чинників: значна частина господарств різко зменшилась, а окремі навіть припинили виробництво свинини. При цьому на частку індивідуальних селянських господарств у загальному виробництві та реалізації свинини в забійній масі припадає майже 70%. Сталося це, головним чином, не тому, що в них поліпшився рівень господарювання і значно збільшилося виробництво цієї продукції, а у зв'язку з різким скороченням поголів'я і зниженням у 1,5—2 рази продуктивності свиней у сільськогосподарських підприємствах. Практично не займаються виробництвом свинини й фермерські господарства.

В особистих селянських господарствах свинарство залишається примітивним з утриманням переважно 1—2 поросят на відгодівлю. Цей сектор вимогливий до формування ринку молодняка свиней і кормів для завершальної відгодівлі. Перевагою тут є утилізація відходів домашнього господарства, зокрема картоплі та інших продуктів харчування.

Різде скорочення поголів'я, висока собівартість і збитковість виробництва свинини сталися через систематичне, часом непродумане підвищення цін на комбікорм, енергоресурси, будівельні матеріали, устаткування, ветеринарні препарати, а також у результаті прорахунків організаційного і технологічного характеру. Тому вкрай необхідно вишукувати шляхи щодо зупинення спаду і збільшення виробництва продукції свинарства.

Виходячи з науково обґрунтованих норм харчування на душу населення потрібно виробляти не менше 78 кг м'яса в забійній масі, у тому числі 31 кг свинини. Для цього доцільно утримувати в усіх категоріях господарств 1 млн основних і 1,5 млн, що перевіряються, одержувати від кожної з них у середньому за рік відповідно 14,4 та 7 поросят, вирощувати та відгодовувати молодняк до 100—110 кг, одержувати 400—450 г середньодобових приростів. У наступні роки завдяки інтенсивному використанню наявного поголів'я, поліпшенню кормової бази й удосконаленню технологічних процесів передбачати нарощування свинини до 2,2—2,3 млн т. Необхідно мати також висококваліфіковані кадри нової формації, розводити високопродуктивні породи з раціональним використанням методів чистопородного розведення, схрещування, гібридизації і штучного осіменіння.

При відродженні свинарства в Україні варто використовувати досвід

країн ЄС, зокрема Великої Британії. Організаційна структура галузі має три рівні ієрархії. На першому (найвищому) рівні знаходиться державний селекційний центр, де проводяться наукові дослідження, здійснюється селекційна робота. До другого рівня належать репродуктивні центри, які розташовані по всій країні в різних сільськогосподарських регіонах. І, на решті, третій рівень становлять окремі фермерські господарства, які займаються виключно відгодівлею свиней.

Розміщення свиначства на території України не має регіональних обмежень і орієнтоване лише на джерела формування кормових ресурсів. Нині в Україні займаються розведенням та селекцією 15-ти порід й спеціалізованих типів свиней різного напрямку продуктивності. Серед них є численні породи, наприклад, велика біла. Поряд з ними окремі породи, як українська степова ряба, велика чорна та інші мають поголів'я у кілька разів менше. Це локальні та зникаючі породи, збереженню яких наша держава останнім часом приділяє велику увагу.

Ефективність свиначства характеризується системою натуральних і вартісних показників, основними з яких є:

плодючість свиноматок; продуктивність тварин; оплата корму; продуктивність праці; собівартість 1 ц приросту живої маси; рівень рентабельності виробництва.

Головні напрями збільшення та здешевлення виробництва свинини — послідовна інтенсифікація, зміцнення кормової бази, поліпшення племінних і продуктивних якостей поголів'я, всебічна індустріалізація, а також вдосконалення організаційних форм ведення галузі.

Досвід передових підприємств та науково-дослідних установ свідчить, що кормові ресурси галузі найефективніше використовуються при оптимальному співвідношенні зернофуражу в таких пропорціях: ячмінь — 30—35%, кукурудза — 25—30, пшениця — 25—30, горох — 10—15, овес — 3—5 %. Весь зернофураж необхідно згодовувати у вигляді повноцінних комбікормів, збагачених трав'яним і м'ясо-кістковим борошном, вітамінами, мікроелементами тощо.

Кормова база свиначства складається з великого набору продукції рослинництва, відходів харчової промисловості та інших компонентів. Однак жоден із видів кормів, що використовується в галузі, не забезпечує повноцінної годівлі тварин. Тому при створенні кормової бази у конкретному підприємстві, слід підбирати такі компоненти кормового раціону, які можуть вироблятися в достатній кількості за мінімальних виробничих витрат. Саме за таким принципом створюється кормова база для свиначства у високорозвинутих в аграрному відношенні країнах. Так, у США основними компонентами раціону є кукурудза і соя, в Німеччині — картопля, цукрові буряки. Цей підбір кормів дає змогу здешевити кормовиробництво в галузі, адже витрати на корми становлять близько 70 % собівартості свинини.

Необхідно здійснювати реорганізацію у сфері виробництва, збереження і переробки зернофуражу та продукції свиначства, а також її реалізації через створення відповідних об'єднань, акціонерних товариств й інших

Економіка птахівництва

Значення птахівництва визначається передусім виробництвом дієтичних і висококалорійних продуктів харчування — яєць та м'яса. Побічну продукцію птахівництва

— перо, пух — використовують у промисловості, а пташиний послід є цінним органічним добривом.

Для виробництва продукції птахівництва розводять курей, індиків, качок і гусей. У курячих яйцях у добре засвоєній формі містяться протеїн, жир, мінеральні речовини, вітаміни та мікроелементи. У жовтку яйця більше, ніж в інших продуктах, міститься лецитину — речовини, необхідної для живлення нервової тканини людини. Поживність курячого яйця — близько 75 кал. У м'ясі курей та індиків — до 23% протеїну і 17—24% жиру, в м'ясі качок і гусей вміст жиру сягає 34—46%. Забійна маса птиці — понад 80%, а вихід їстівного м'яса — до 70% живої маси.

Економічні переваги цієї галузі полягають у тому, що сільськогосподарська птиця відрізняється від видів свійських тварин високими плодючістю, скороспілістю і продуктивністю, доброю оплатою корму, праці та засобів. Кури, качки, індики й гуси починають нести у 5—7 міс. Від курки-несучки за рік можна одержати 200—250 яєць. Курчата за 65—70 днів досягають маси 1,2—1,5, а каченята — 2—2,5 кг. Від однієї курки м'ясних порід можна мати за рік до 100, а від качки — 200—220 кг м'яса (у живій масі). На 1 кг приросту живої маси птиці потрібно 2,5—3 к.од., що, в 2—3 рази менше, ніж на приріст живої маси свиней і великої рогатої худоби.

Ця галузь значно впливає на економіку сільського господарства. Вона дає змогу повніше та рівномірніше використовувати трудові ресурси і засоби виробництва, одержувати регулярні грошові надходження протягом року.

Поголів'я птиці та виробництво продукції зосереджені в основному в Степовій і Лісостеповій зонах, що зумовлено високим рівнем виробництва зерна та ефективністю його вирощування.

В Україні створена широка мережа спеціалізованих державних птахівницьких підприємств, в яких зосереджена переважна частка виробництва яєць і м'яса птиці.

Благодатний клімат, географічне розташування, сприятливі умови для розвитку зернового господарства завжди забезпечували можливість розводити птицю, особливо курей, для одержання м'яса і яєць — продуктів, які здавна займали чільне місце в харчуванні українців. Потужне зернове господарство країни спроможне забезпечити основну складову частину комбікормів, що є основою індустріального ведення птахівництва.

На світовій арені різноманітні умови для розведення птахівництва в Україні — одні з найкращих, якщо порівняти із сусідніми країнами — Росією, Польщею, Угорщиною, Румунією, Нідерландами, Німеччиною та іншими країнами.

За розрахунками вчених Інституту птахівництва УААН, в Україні на внутрішньому ринку склалося вигідне співвідношення за вартістю м'яса та комбікормів, а це дозволяє зробити висновок про можливість виходу України на зовнішній ринок торгівлі продуктами птахівництва. Інтеграція показника, що характеризує перевищення вартості м'яса над вартістю корму, становить: Німеччина — 12,65; Нідерланди — 9,60; Україна — 7,86; Румунія — 7,10; Росія — 6,26; Польща — 6,16; Угорщина — 5,90. Одночасно слід відмітити, що вартість комбікормів в Україні (1030 грн/т) найнижча порівняно з іншими країнами, а саме: Росія — 1087 грн/т, Нідерланди — 1214, Польща — 1246, Угорщина — 1240, Румунія — 1261, Німеччина — 1257 грн/т.

Таким чином, за індексом співвідношення вартості м'яса птахівництва до вартості кормів в Україні економічні умови кращі, ніж у Росії, Польщі, Угорщині, Румунії. Якщо ж взяти до уваги тільки вартість кормів, яка в Україні найнижча, то до вищеназваних країн долучаються ще й такі країни, як Нідерланди й Німеччина. Щоб одержати кращі результати відносно цих країн, в Україні треба більше уваги приділяти двом факторам: підвищенню якості та збалансованості кормів, поліпшенню селекційної роботи.

Низька вартість кормів дає можливість здійснювати заходи щодо зростання ефективності виробництва продукції птахівництва, наповнення внутрішнього ринку й зростання експорту. Особливо це вселяє надію на реальні перспективи витримати високу конкуренцію на внутрішньому і зовнішньому ринках харчових продуктів птахівництва й наростити експортний потенціал їх. Тому досить обгрунтоване твердження про те, що Україна має вагомі перспективи розвитку птахівництва.

Експорт м'яса, наприклад у Росію та інші країни СНД, може, становити майже 1 млрд дол. США щорічно.

Проте це лише важливі передумови, але їх перетворення в реальну дійсність вимагає вирішення ряду складних завдань, які забезпечили б зростання виробництва продукції птахівництва, наповнення нею внутрішнього ринку та вихід на зовнішній ринок. Товарність продуктів птахівництва, зокрема яєць, останніми роками значно зменшилася, а в окремих регіонах з невисоким рівнем промислового виробництва вона зведена нанівець.

Динамічними рядами яскраво підтверджується те, що в областях з переважно аграрним виробництвом і низьким розвитком промисловості товарність яєць суттєво знизилася, а в таких як Чернівецька, Кіровоградська, Закарпатська, а також Волинська, Хмельницька та інші вона практично зникла. Слід відмітити, що з 2001 року в більшості областей намітилася тенденція до зростання товарності яєць, а в цілому по країні порівняно з 2000 роком вона збільшилася на 24,3%. ефективності виробництва. Важливим є також пошук вигідних партнерів по постачанню кормів та реалізації готової продукції. Якщо збільшення виробництва яєць значною мірою залежить від розвитку не тільки промислового птахівництва, а й приватного сектору, то частка господарств громадян у виробництві м'яса птиці досить незначна. Тому одним із шляхів збільшення виробництва м'яса птиці є вирощування

м'ясних порід населенням за договорами з підприємствами, які забезпечують його молодняком і комбікормами. На цей шлях повинні стати також фермерські господарства та кооперативи. Попервах таке виробництво здійснюватиметься без механізації виробничих процесів, але воно сприятиме вирішенню м'ясної проблеми в стислі строки з вигодою для населення і держави.

Приросту виробництва м'яса та підвищення його ефективності можна досягти за рахунок впровадження інтенсивних факторів на діючих комплексах (підвищення середньодобових приростів живої маси птиці, краще збереження поголів'я, раціональніше використання виробничих потужностей).

З метою підвищення економічної заінтересованості підприємств у результатах реалізації продукції птахівництва необхідно розвивати фірмову торгівлю.

Однією з непов'язаних проблем є утилізація відходів виробництва. Якщо великі птахофабрики давно переробляють їх на цінний білковий корм і одержують 25 тис. т м'ясо-кісткового борошна, то господарства з невеликим обсягом виробництва закопують їх у землю і втрачають при цьому близько 20 тис. т додаткового білкового корму. Доцільно також практикувати утилізацію курячого посліду, використовуючи його як товар для збуту на ринку і як сировину для виробництва власних кормів.

Економіка вівчарства

Вівчарство має велике народногосподарське значення. Ця галузь є джерелом таких незамінних видів сировини, як вовна, смушки і шкури. Крім того, вівці дають м'ясо

— цінний дієтичний продукт харчування, який містить значну кількість фосфору, кальцію та заліза і незначну — холестерину, а в деяких районах — і молоко для виробництва бринзи та гострих сирів. Порівняно з іншими галузями тваринництва вівчарство менш трудомістке, потребує менше капітальних витрат на будівництво та обладнання виробничих приміщень, використовує насамперед дешеві пасовищні й грубі корми, потребує мало конц-кормів. Є багато рослин, які споживають тільки вівці. Вони поїдають близько 570 видів трав і культур, а корови — 56. До того ж на одиницю спожитого корму вівці виробляють найбільше вовни і не поступаються за виробництвом м'яса перед іншими видами тварин. Для овець використовують малопродуктивні, не зручні для землеробства угіддя (балки, круті схили, гірські пасовища), а також різні відходи рослинництва (солому, полу, гичку).

В Україні розводять переважно тонкорунних овець, а також напівтонкорунних, смушкових і м'ясо-вовново-молочних. Тонкорунне вівчарство зосереджене насамперед у Степу та окремих районах Лісостепу й Полісся, напівтонкорунне — в Лісостепу і на Поліссі, грубововне та шубне

— в передгірних і гірських районах Карпат, смушкове — на

підприємствах Харківської, Полтавської та ряду південно-західних областей.

На кінець 2002 року в Україні утримувалося 1875 тис. гол. овець, або на 78 % менше, ніж у 1990 році. В державних підприємствах за цей час поголів'я овець зменшилося на 43,4 % і в 2002 році становило 413 тис. гол. Водночас у господарствах населення воно збільшилося, і у 2002 році населення утримувало 29,3% загального поголів'я овець в Україні.

Виробництвом вовни займаються підприємства Автономної Республіки Крим, Херсонської, Одеської та Запорізької областей.

Середній настриг вовни від однієї вівці був 3,1 кг, а середня маса реалізованої на м'ясо тварини — 35 кг. У 2002 році затрати праці на 1 ц приросту живої маси овець становили 171 люд.-год., а на 1 ц вовни — 375 люд.-год. Відзначимо, що рівень збитковості виробництва баранини сягав — 32,6 %, а вовни — 65,1 %. Збитковість галузі у деяких підприємствах призвела до ліквідації значної кількості вівчарських ферм.

Відновлення і підвищення ефективності вівчарства пов'язані з інтенсифікацією галузі та зміцненням кормової бази. У більшості районів України кормова база для овець ґрунтується на використанні природних пасовищ, сіножатей і відходів рослинництва. В районах інтенсивного землеробства з високою розораністю земель кормова база формується на польовому кормовиробництві. Безперечно, що в таких різних умовах методи створення її неоднакові. Однак за будь-яких умов раціональна організація кормової бази повинна відповідати таким вимогам: по-перше, бути сталою, біологічно повноцінною й кількісно відповідати обсягу запланованої продукції; по-друге, бути економічно ефективною, тобто забезпечувати виробництво кормів з низькою собівартістю та з найменшим обсягом посівних площ. Саме слабкість кормової бази — один із головних факторів, що стримують розвиток вівчарства в Україні.

Реалізувати можливості овець можна, задовольнивши їх фізіологічну потребу в поживних, мінеральних та біологічно активних речовинах. Для цього за рік потрібно згодовувати з розрахунку на 1 гол. 5—5,5 ц к.од. та 50—60 кг перетравного протеїну. Краще, щоб тварини цілорічне перебували на пасовищах. Там, де немає природних випасів, треба створювати їх або впроваджувати прифермські 4—5-пільні сівозміни по 50 га на зрошенні чи 100 га на богарних землях на кожні 1000 вівцематок.

Велику роль у зміцненні кормової бази для вівчарства відіграє інтенсифікація використання природних пасовищ: зрошення — в посушливих районах та осушення з подвійним регулюванням ґрунтових вод — у перезволожених, поверхневе і докорінне поліпшення, створення культурних, обгороджених пасовищ. На таких пасовищах щільність поголів'я овець; а також виробництво вовни і баранини з розрахунку на 1 га зростають у 4—5 разів. На 1 га зрошуваних пасовищ можна утримувати 18—20 овець і одержувати від кожної по 5—6 кг вовни.

Дуже важливо в годівлі овець збалансувати раціони за основними поживними речовинами. Для цього насамперед треба давати тваринам

комбікорм, що сприяє підвищенню їх продуктивності на 10—12 %. Щоб виробити для овець необхідну кількість високоякісних кормів, найголовніше — правильно підібрати технології їх вирощування, заготівлі та зберігання.

На підвищення продуктивності овець впливають інтенсифікація відтворення стада, а також встановлення оптимальної його структури. Остання залежить від спеціалізації вівчарства, природно-економічних умов, перспективного плану розвитку галузі, рівня кормової бази та ін.

Підвищення питомої ваги вівцематок у стаді означає перехід до інтенсивніших форм виробництва в галузі. Так, якщо частка вівцематок у стаді становитиме менше 35 %, то й при одержанні від 100 з них 100 ягнят неняка робочих коней, оплату праці їздових та інших працівників, які виконують роботи на робочих конях. Із суми різних витрат виключають вартість побічної продукції (гній, молоко, кінський волос). Потім суму витрат, що залишилася, ділять на загальну тривалість утримання в господарстві (365 днів) і одержують собівартість одного коне-дня.

Основна частина витрат припадає на корми та оплату праці конюхів. Тому важливими факторами скорочення витрат на вирощування й утримання робочих коней і молодняка є зниження собівартості кормів, ефективно використання їх та підвищення продуктивності праці конюхів.

Щоб досягти зниження затрат праці на догляді за кіньми, слід застосовувати прогресивні норми закріплення поголів'я за конюхами і механізувати трудомісткі процеси на обслуговуванні тварин. Для підвищення ефективності конярства потрібно мати не менше 70—75 лошат від 100 кобил, добиватися цілорічного інтенсивного використання робочих коней на основі поліпшення їхньої годівлі, по'внішого забезпечення збруєю та кінним реманентом, своєчасно ставити на нагул та відгодівлю молодняк і вибракуваних тварин, призначених для продажу на м'ясо.

Неабияку роль у розвитку галузі відіграє племінне конярство, яке зосереджене, на кінних заводах, іподромах, племінних станціях. На кожному кінному заводі необхідно довести кількість племінних кобил до 150—170 голів із виходом від 100 конематок, не менше 80 лошат. На передових кінних заводах одержують від 100 кобил по 85—90 лошат, що значно знижує собівартість вирощування племінних коней.

4. Економіка галузей бджільництва, рибництва, звірівництва

Економіка бджільництва

Ця галузь тваринництва має подвійне значення. По-перше, дає продукцію — мед, віск, бджолину отруту, маточне молочко, прополіс, бджолосім'ї. По-друге, бджоли відіграють важливу роль у запиленні сільськогосподарських культур, що сприяє підвищенню їх урожайності. Так, урожайність ентомофільних культур від запилення бджолами зростає на 20—30 %. В Україні ефект від запилення сільськогосподарських культур у кілька

разів перевищує ефект від реалізації товарної продукції бджільництва. Мед та інша продукція галузі мають важливе лікувальне значення.

У бджільництві сформувалися такі чотири напрями: медово-товарний (найбільш поширений); медово-запилювальний, де, крім одержання меду і воску; бджіл використовують для запилення багатьох ентомофільних сільськогосподарських культур; запилювальний, що практикується переважно в теплично-парникових та плодово-ягідних господарствах; розмножувальний, де займаються репродукцією бджолиних маток і бджіл як для потреб свого господарства, так і для реалізації. За медово-товарного напрямку від 20 до 40 % загальної суми витрат по бджільництву відносять на культури, які запилюються бджолами, а по плодово-ягідних насадженнях, насінниках конюшини і люцерни — 40—60 % усіх витрат.

Рівень медозбору визначається наявністю медоносної рослинності й рівнем розвитку бджільництва. Переважно більшість меду виробляється в зонах Степу і Лісостепу, де вирощують такі основні медоносні культури, як гречка, соняшник, і де розміщені великі площі садів та ягідників.

Слід зазначити, що в районах Полісся і Карпат досить великі площі природних медоносних угідь, але значна частина нектару тут виділяється рослинами навесні, і через несприятливі погодні умови, недостатню силу сімей у цей період, а також через велику розосередженість медоносів по території й у часі вони не можуть ефективно використовуватися бджолами. Тому залежно від зони різною є ефективність використання медоносних рослин. Так, у Лісостепу на одержання 1 кг меду витрачається 3,1 кг доступного бджолам нектарного цукру, в Степу — 3,9, на Поліссі та у Карпатах — відповідно 7,4 і 8,1 кг.

Основним напрямом розвитку бджільництва мають бути поглиблена спеціалізація і концентрація виробництва, які дають можливість впроваджувати розроблену Інститутом бджільництва ім. П. І. Прокоповича УААН прогресивну технологію. Вона дозволяє одному працівникові разом із двома помічниками, що працюють лише по 6 міс., доглядати 500 бджолосімей, а влітку ще 200—250 тимчасових відводків.

При прогресивній технології замість індивідуального догляду за вуликами застосовують груповий. Для цього формують однорідні сім'ї за силою розвитку та біологічним станом. На пасіках використовують однотипні вулики та інший інвентар.

Щоб запобігти масовим захворюванням бджіл, на одній стаціонарній стоянці повинно бути не більше 500 сімей, а на одній пасіці при медозборах—80—100 сімей. Норма обслуговування на одного пасічника з помічником, які працюють з 1 квітня по 1 жовтня, становить 100 бджолосімей.

З метою збільшення виходу товарного меду доцільно менше витратити його для годівлі бджіл, замінюючи цукром. Ціни на мед значно вищі (у 4—3 разів), ніж на цукор. Тому така заміна економічно вигідне.

Економіка рибництва

Основним завданням цієї галузі є постачання населенню свіжої риби. Риба за поживністю і кулінарними якостями не поступається перед яловичиною, а за засвоюваністю значно переважає всі види м'яса. Норма споживання свіжої риби на душу населення становить 16 кг на рік, фактично ж споживалося в середньому у 2000—2002 роках 4,5—5 кг.

За існуючого рівня спеціалізації та концентрації рибницьких господарств основними виробниками риби в Україні є рибокомбінати Укррибгоспу, частка яких становить близько 60 % у загальному вилові риби, колективні рибницькі підприємства — 28, інші господарства — 12,4%.

Останнім часом широкого розвитку набули тепловодні господарства. Вони дають змогу економити земельні ресурси, необхідні для будівництва ставків, цілорічне вирощувати та реалізувати товарну рибу, а також розширювати її асортимент. Розміщення цих господарств біля індустриальних центрів наблизило рибопродукцію до споживача і значно скоротило транспортні витрати.

Основним видом риб, яких вирощують у товарних рибницьких господарствах України, є короп (70—75 %). Широкого впровадження у виробництво набули також рослиноїдні риби (товстолобик, білий амур), каналний сом та буфало, які завезені з-за меж України.

Загалом у господарствах суспільного сектору ставкове рибництво у 2002 році було збитковим, рівень збитковості становив — 9 %. Причина цього — висока собівартість вирощування риби, зумовлена незадовільним станом ставків і озер, недостатнім агротехнічним та зоотехнічним рівнем рибовирощування. У господарствах, які ведуть рибництво інтенсивніше, рентабельне виробництво риби забезпечується за рахунок вищої продуктивності водойм і менших затрат праці й коштів на 1 ц риби. У передових господарствах, де практикують ущільнені посадки риби, у ставки вносять органічні та мінеральні добрива, рибу регулярно підгодовують комбікормами, рибопродуктивність ставків зростає до 15—20 ц/га, а рівень рентабельності сягає 20—25 %.

При впровадженні передової технології інтенсивного ведення рибного господарства в умовах України у середньому з 1 га ставків можна мати 10 ц риби, торф'яних кар'єрів — 6, рисових чеків — 4, із невеликих озер — 3ц. За сумісного вирощування рису і риби врожайність рису підвищується на 3—5 ц/га.

Для зростання продуктивності й рентабельності ставкового рибництва потрібно повсюдно застосовувати інтенсивні методи його ведення, які ґрунтуються на системі меліорації ставків, удобренні їх, механізації виробничих процесів, високому рівні годівлі риби, утриманні ставків та їхнього гідротехнічного обладнання в належному санітарному і технічному стані.

Нарощування виробництва живої риби, а також необхідність швидкої її реалізації потребують створення мережі магазинів і ларьків. Форми їх

можуть бути різноманітними, залежно від регіональних особливостей формування ринку та фінансових можливостей рибницьких господарств.

При формуванні ринкових відносин у рибницькій галузі слід враховувати її особливості, насамперед сезонність виробництва, високий рівень матеріаломісткості, виробництво продукції, що швидко псується. Тому важливим у цій галузі є розширення холодильного господарства та збільшення переробки риби (товстолобика, коропа, буфало). Для кращого задоволення потреб населення в цінних видах риб необхідно нарощувати виробництво форелі й канального сома.

Щоб забезпечити рівномірнішу реалізацію живої риби протягом року, потрібно близько половини її загального виробництва зберігати в осінньо-зимовий період. Тому значно зростає потреба в капітальних вкладеннях на будівництво зимувальних ставів для перетримки живої риби. Отже, проведення комплексу заходів щодо інтенсифікації виробництва риби і вдосконалення форм її реалізації сприятиме підвищенню економічної ефективності галузі та поліпшенню забезпечення населення цінним продуктом харчування.

Економіка звірівництва

Основним продуктом звірівництва є хутровина. В Україні ця галузь порівняно молода, її інтенсивний розвиток розпочався у 60-х роках з організацією спеціалізованих господарств кліткового звірівництва в системі споживчої кооперації та звірівницьких радгоспів. Розводять переважно сріблясто-чорних лисиць, норок, нутрій, голубих песців і соболів. У 2002 році в господарствах суспільного сектора вирощено 89,7 тис. хутрових звірів. Затрати праці на одну голову становлять 36,2 люд.-год., а собівартість її — 140 грн. При цьому виробництво є збитковим, рівень збитковості — 12,8 %.

Основними шляхами збільшення валової продукції й підвищення рентабельності звірівництва є: спеціалізація і концентрація виробництва та створення цехів по виробництву готової продукції; збільшення кількості поголів'я, підвищення виходу молодняка від самки, виробництво шкурок великого розміру, механізація виробничих процесів, зниження собівартості. Вузькоспеціалізовані господарства оптимального розміру забезпечують найвищу рентабельність. Наприклад, для вирощування норок оптимальними є господарства — з поголів'ям самок не менше 10 тис. Племінна робота повинна бути спрямована на створення нових і вдосконалення існуючих порід та породних груп хутрових звірів. Від кожної самки нутрії необхідно одержувати не менше 10—11 щенят, песця — 7,5—8, лисиці — 5—6, норки — 4,8—5,5, соболя — 2,5—3,5 і голови щенят.

У структурі собівартості шкурок хутрових звірів витрати на корми становлять 45—80 % залежно від їхнього виду. Тому звірівницькі господарства повинні бути забезпечені холодильними потужностями для зберігання заморожених м'ясо-рибних кормів, а також розвивати кооперативні відносини з великими господарствами, що спеціалізуються на

відгодівлі різних видів тварин, та м'ясокомбінатами. Раціональне поєднання у раціонах звірів кормової риби, рибних відходів із м'ясними кормами (особливо субпродуктами) з додаванням необхідної кількості кормів рослинного походження і кормових дріжджів — основа зменшення витрат на корми. Важливо зменшувати й інші витрати, а також вести пошук вигідних ринків збуту виробленої продукції.